

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет соціальних наук та соціальних технологій

Кафедра політології

Бакалаврська робота

Освітній ступінь – бакалавр

На тему: **«УКРАЇНСЬКЕ ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО
НАПЕРЕДОДНІ ТА ПІСЛЯ РЕВОЛЮЦІЙ 2004 ТА 2013-2014 РОКІВ»**

Виконала: студентка 4-го року навчання

Спеціальності

052 Політологія

Поліщук Вероніка Вікторівна

Наукова керівниця: Голіченко Т.С.

кандидат філософських наук, доцент

Рецензент: Прізвище, ініціали

Бакалаврська робота

Захищена

З оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« » _____ 2023 р.

Київ – 2023 р.

Зміст

ВСТУП	3
1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	6
1.1 Основні підходи до визначення громадянського суспільства	6
1.2 Концепт громадянського суспільства у сучасних теоріях демократії	11
1.3 Громадянське суспільство у теорії суспільно-політичних рухів	15
2. СПЕЦИФІКА СТАНОВЛЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (1991-2010 РР.)	20
2.1 Становлення та формування українського громадянського суспільства після здобуття Незалежності (1991-2004 рр.)	20
2.2 Українське громадянське суспільство напередодні та під час Помаранчевої революції 2004 року	28
2.3 Вплив Помаранчевої революції 2004 року на розвиток громадянського суспільства в Україні (2004-2010 рр.)	31
3. СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (2004-2014 РР.)	40
3.1 Характеристика українського громадянського суспільства напередодні Революції Гідності 2013-2014 років	40
3.2 Вплив Революції Гідності 2013-2014 років на розвиток українського громадянського суспільства	43
3.3 Порівняльний аналіз трансформацій громадянського суспільства України унаслідок Революцій 2004-го та 2014 років	47
ВИСНОВКИ	53
Список використаних джерел та літератури	55
АНОТАЦІЯ	64

ВСТУП

Актуальність теми дослідження: актуальність вивчення змін в українському громадянському суспільстві унаслідок Революцій 2004-го та 2013-2014 рр. обумовлена декількома факторами. Будучи важливим елементом демократії, громадянське суспільство відіграє ключову роль у становленні та розвитку демократичних процесів. Воно забезпечує активну участь громадян у політичному житті країни, здійснює контроль за владою, а також сприяє відкритому прозорому діалогу та співпраці між різними секторами суспільства. В українському контексті, громадянське суспільство виступає як сила, що сприяє реформуванню країни у проєвропейському демократичному напрямку.

Помаранчева революція 2004-го року та Революція Гідності 2013-2014 рр. здійснили значний вплив на становлення та розвиток українського громадянського суспільства. Так, революційні події мають потенціал сприяти зростанню рівню політичного активізму усередині суспільства, залучаючи громадян до більш активної участі у політичному житті країни. Окрім того, революції можуть призвести до змін політичної системи, а й отже інституційного середовища, у рамках якого функціонують громадянські суспільства. Серед інших можливих наслідків революцій – зміна соціального клімату, а саме підвищення рівня свідомості щодо громадянських прав, свобод та соціальної справедливості. Безумовно, Революції 2004-го року та 2013-2014 рр. стали наступним кроком розвитку українського громадянського суспільства та відіграли ключову роль у мобілізації суспільства, сприяючи демократизації та більш відкритому інклюзивному політичному процесу. Тим не менш, обумовленість, характер та перебіг обох революцій значно різняться, а отже їх вплив на громадянське суспільство України так само був різним. З огляду на це, актуальним є проведення порівняльного аналізу трансформацій українського громадянського суспільства унаслідок Помаранчевої революції 2004-го та Революції Гідності 2013-2014 років.

Мета дослідження: встановити спільні та відмінні риси трансформацій українського громадянського суспільства, що відбулися унаслідок Помаранчевої революції 2004-го року та Революції Гідності 2013-2014 років.

Завдання дослідження:

1. Описати та класифікувати наявні підходи до визначення громадянського суспільства у сучасній західній науковій традиції.
2. З'ясувати особливості становлення українського громадянського суспільства після здобуття Україною незалежності.
3. Виокремити основні характеристики українського громадянського суспільства напередодні Помаранчевої революції 2004 року.
4. Описати трансформації українського громадянського суспільства, які відбулися унаслідок Помаранчевої революції 2004 року.
5. Описати характерні риси, що були притаманні українському громадянському суспільству напередодні Революції Гідності 2013-2014 років.
6. Описати трансформації українського громадянського суспільства, які відбулися унаслідок Революції Гідності 2013-2014 років.
7. Виокремити спільні та відмінні риси змін громадянського суспільства України, що відбулися унаслідок Революцій 2004 та 2013-2014 років.

Об'єкт дослідження: громадянське суспільство України (1991-2014 рр.)

Предмет дослідження: спільні та відмінні риси трансформацій, що відбулися у громадянському суспільстві України унаслідок Помаранчевої революції 2004-го року та Революції Гідності 2013-2014 років.

Методи дослідження: для досягнення мети дипломної роботи нами були використані наступні методи: ілюстративний кейс-стаді, метод аналізу документів, контекстний порівняльний аналіз. Кейс-стаді - метод, що передбачає дослідження певних одиниць аналізу¹. Такими одиницями аналізу у нашому

---

¹ Pal L. Case study method and policy analysis. *Thinking like a policy analyst: a clinical approach to policy analysis*. 2005. P. 227-257.
URL: https://www.researchgate.net/publication/304755502_Case_Study_Method_and_Policy_Analysis.

дослідженні є громадянське суспільство України після Помаранчевої революції 2004 року та Революції Гідності 2013-2014 років. Застосування кейс-стаді дає можливість комплексно підійти до дослідження складного соціального явища у певному контексті². Метод аналізу документів дозволить нам проаналізувати інституційне середовище, у рамках якого функціонувало громадянське суспільство України тих часів. Водночас, контекстний порівняльний аналіз дозволить нам виокремити спільні та відмінні риси трансформацій громадянського суспільства України унаслідок революцій.

Теоретико-методологічна база дослідження: для проведення порівняльного аналізу нами було використано методологію виміру громадянського суспільства К. Малени та В. Ф. Гейнріха, що ґрунтується на 4 основних вимірах³: структурі, середовищі, у рамках якого діє громадянське суспільство, його цінностях та можливостях впливу на публічну політику.

Джерельна база дослідження: Закони України, Постанови Кабінету Міністрів України, Укази Президента та решти органів державної влади, що регулюють діяльність громадянського суспільства України, аналітичні звіти міжнародних організацій Freedom House та Chatham House, Індекс сталості розвитку організацій громадянського суспільстві (CSOSI), а також соціологічні опитування українських аналітичних центрів, зокрема фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, групи «Рейтинг», Київського міжнародного інституту соціології.

Структура та обсяг дипломної роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, які включають у себе шість підрозділів, висновків, списку використаної літератури та джерел. Обсяг роботи – 51 сторінка.

---

² Там само.

³ Malena C., Heinrich F. Can we measure civil society? A proposed methodology for international comparative research. *Development in practice*. 2007. Vol. 17. P. 338–352. URL: https://www.researchgate.net/publication/248980707_Can_We_Measure_Civil_Society_A_Proposed_Methodology_for_International_Comparative_Research.

І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

1.1 Основні підходи до визначення громадянського суспільства

Концепт громадянського суспільства має тривалу історію й досі не є остаточно сформованим. Витоки ідей громадянського суспільства прослідковуються у традиціях римської та давньогрецької політичної думки. Зокрема, Цицерон використовує поняття громадянського суспільства для позначення політично організованого суспільства, що об'єднане спільними законами, на відміну від усього суспільства людей⁴. Давньогрецький філософ Аристотель розглядає концепт громадянського суспільства як сукупність громадян, ототожнюючи поняття з державою⁵. Відповідно до енциклопедії суспільних наук, уперше термін «громадянського суспільства» був використаний у 1594 році для позначення чоловіків, що проживали у громаді⁶. У цьому контексті громадянське суспільство розглядається як спільнота громадян, що об'єднані у рамках конкретної громади та мають спільні інтереси та обов'язки.

Пізніше, у XVIII столітті концепт трансформується: під громадянським суспільством розуміються політичні об'єднання, що регулюють соціальні конфлікти та встановлюють правила, що мали б превентувати громадян від завдання шкоди один одному.

Утвердження сучасного розуміння явища громадянського суспільства пов'язують з ідеями класичного європейського конституціоналізму⁷, з іменами Дж. Локка, І. Канта, Дж. С. Мілля, А. Токвіля. Вагомий внесок у розвиток сучасного підходу до розуміння концепції громадянського суспільства здійснив

⁴ Мерник А. М. Підходи до розуміння громадянського суспільства: шляхи становлення. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Т. 21, № 2011. С. 148–161. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3184/1/Mernyk_148.pdf.

⁵ Там само.

⁶ Mann M. *Macmillan student encyclopedia of sociology*. *Macmillan student encyclopedia of sociology*. London, 1983. P. 45. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-349-17225-2_3#citeas.

⁷ Дубас Н. Ідея громадянського суспільства у працях античних мислителів та філософів середньовіччя. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*. 2013. Т. 1. С. 19–26. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Nvlduvs_2013_1_5.

німецький філософ XIX ст. Г. В. Ф. Гегель. У своїй праці «Філософія права» (1820 р.) він розглядає громадянське суспільство як складну систему взаємодіючих елементів, де ринок, приватна власність, соціальні об'єднання та інші інституції співіснують із політичною державою. Водночас, гегелівський підхід до розуміння громадянського суспільства передбачає сепарацію від держави. Філософ описує громадянське суспільство як частину етичного життя (Ethical Life), елементами якого є сім'я, громадянське суспільство та держава. У цьому контексті громадянське суспільство є проміжною фазою між родинними, більш тісними стосунками та державою, у межах якої індивіди просувають особисті інтереси. Громадянське суспільство постає як об'єднання громадян навколо спільного інтересу ("unity through necessity") – захисту приватної власності, верховенства права та інших складових безпеки індивідів⁸.

Дж. Локк, що виступав противником абсолютизму, стверджував, що добровільна угода між людьми та об'єднання їх у співтовариства є єдиним шляхом до цивілізації: «коли яка-небудь кількість людей таким чином згодилась створити співтовариство або державу, то вони тим самим уже об'єднані і складають єдиний політичний організм, в якому більшість має право діяти і вирішувати за решту»⁹. Дж. Локк виокремлював негромадянські та громадянські суспільства, де критерієм розмежування є закон. Так, за Дж. Локком, громадянські суспільства «об'єднані спільним законом та судовими установами»¹⁰.

Інший мислитель, представник доби Просвітництва – Ш. Монтеск'є стверджував, що громадянське суспільство є гарантом від диктатури та сваволі¹¹.

⁸ Planinc Z. Family and civil society in hegel's "philosophy of right". *History of political thought*. 1991. Vol. 12, no. 2. P. 305–315. URL: <https://www.jstor.org/stable/26213996>.

⁹ Дубас Н. Ідея громадянського суспільства у працях античних мислителів та філософів середньовіччя. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*. 2013. Т. 1. С. 19–26. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILEA=&S21STR=Nvlduvs_2013_1_5.

¹⁰ Там само.

¹¹ Дубас Н. Ідея громадянського суспільства у працях античних мислителів та філософів середньовіччя. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*. 2013. Т. 1. С. 19–26. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILEA=&S21STR=Nvlduvs_2013_1_5.

Фактично, це є добровільне об'єднання громадян навколо ідеї політичної свободи, що виключає можливість зловживання владою як представниками держави, так і усередині об'єднання.

Під впливом революцій, у період з 1750 по 1850 рр., концепт громадянського суспільства трансформується¹²: громадянське суспільство відокремлюється від держави, зокрема інституційно, та означає сферу соціального життя – ринкових обмінів, добровільних об'єднань, незалежних церков та видавництв. Даний підхід до визначення громадянського суспільства залишається актуальним і на сьогоднішній день. Водночас, у науковому дискурсі не існує єдиного підходу до визначення поняття громадянського суспільства. Особливістю концепту є неоднозначність його наукового трактування¹³. Складність концептуалізації, зокрема зумовлена схильністю наукової спільноти до ототожнення громадянського суспільства та поняття справедливості, протиставлення громадянського суспільства державі. З огляду на це, актуальним є узагальнення підходів до визначення громадянського суспільства та їх класифікація. Згрупувати існуючі дефініції громадянського суспільства можна наступним чином¹⁴:

1) Громадянське суспільство як еволюційний розвиток спільноти, якісна характеристика суспільства, ознаками якого є високий рівень демократичності, політичного, соціального, культурного та економічного розвитку. Критика підходу ґрунтується на ототожненні громадянського суспільства й демократії, нівелюванні інституційного фактору: громадянське суспільство не розглядається як інституційний феномен поряд із такими суспільними інститутами, як держава, партія, громадська організація;

[R=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=Nvlduvs_2013_1_5.](#)

¹² Keane J. Civil society, definitions and approaches. *International encyclopedia of civil society*. New York, 2010. P. 461–464. URL: https://doi.org/10.1007/978-0-387-93996-4_531.

¹³ Андрійчук Т. Концепт громадянського суспільства в сучасних теоріях демократії. *Політичний менеджмент*. 2012. Т. 1, № 2. С. 10–17. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/adriichuk_kontsept.pdf.

¹⁴ Соляр С. Громадянське суспільство: загальнотеоретичні підходи до визначення. *Науковий вісник*. 2013. Т. 1, № 72. С. 271–279. URL: http://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/1_2013-271-279.pdf.

2) Громадянське суспільство як комплекс усіх позадержавних суспільних відносин. За такого підходу, громадянське суспільство протиставляється державі, науковий фокус зосереджений на інституційному факторі: політичних партіях, громадських організаціях, рухах, недержавних засобах масової інформації – системі суспільних відносин, що є опозиційною та здійснює тиск на органи державної влади з метою реалізації громадянських прав, матеріальних та нематеріальних потреб. Даний підхід відображає реальні процеси розвитку суспільства: першочергово концепт громадянського суспільства (*societas civilis*) виникає наприкінці XVIII ст. із поширенням ідеї розмежування держави та громадянського суспільства. Водночас, протиставлення його державі несе у собі ризик звуження змісту громадянського суспільства та втрати об'єктивності розгляду;

3) Громадянське суспільство як спосіб реалізації спільного інтересу та свободи, сфера вільної комунікації («габермасівська ідея»): «Те, що мається на увазі під «громадянським суспільством» сьогодні, за контрастом зі змістом марксистської традиції, більше не включає в себе економіку, засновану на приватному праві і керовану за допомогою ринку праці, капіталом і товарами. Швидше за все, воно складається з тих неурядових і неекономічних зв'язків і добровільних асоціацій, які втілюють комунікаційні структури публічної сфери в суспільному компоненті життєвого простору»¹⁵.

Серед сучасних підходів до визначення громадянського суспільства, - розуміння його як сукупності неурядових організацій, інституцій і груп, що діють поза державними структурами. Так, Світовий банк дає наступну дефініцію громадянському суспільству: «громадянське суспільство...означає широкий спектр організацій: громадські організації, неурядові організації, профспілки, групи корінних народів, благодійні організації, професійні асоціації та фонди»¹⁶.

---

¹⁵ Соляр С. Громадянське суспільство: загальнотеоретичні підходи до визначення. *Науковий вісник*. 2013. Т. 1, № 72. С. 271–279. URL: http://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/1_2013-271-279.pdf.

¹⁶ Udegbumam K. Concept and nature of civil society. *Social sciences in peace and conflict studies*. 2014. P. 271–288. URL: https://www.researchgate.net/publication/306409196_Concept_and_Nature_of_Civil_Society.

Схожим чином громадянське суспільство дефініює й організація економічного співробітництва та розвитку: «Асоціації, навколо яких добровільно організовується суспільство і які представляють широкий спектр інтересів та зв'язків. До них можна віднести громадські організації, організації корінних народів та неурядові організації»¹⁷.

Спільними для усіх вищезгаданих підходів характеристиками громадянського суспільства є наступні¹⁸:

1) Публічний характер: взаємовідносини усередині об'єднання є публічними, індивіди – члени громадянського суспільства, мають право участі у політичних, релігійних, економічних та інших соціальних активностей;

2) Існування у рамках правової системи – відносини між індивідами, що належать до громадянського суспільства, регулюються державними законами. Таким чином, свобода громадянського суспільства обмежується правом;

3) Динамічність – постійна зміна лідерів громадянського суспільства та його членів;

4) Добровільність (*voluntariness*) – членство, формування та керівництво громадськими організаціями є добровільними рішеннями учасників;

5) Автономність – громадянське суспільство є сепарованим від держави: організації, як правило, не фінансуються державою, членство у них не регулюється державою. Тим не менш, існує чіткий зв'язок між державою та громадянським суспільством: відповідно до Альберта, І. О. громадські організації виникають за зростаючої неспроможності виконання державою своїх зобов'язань. За таких умов виникає «лакуна», що заповнюється громадянським суспільством;

6) Ненасильницький характер – для досягнення своїх цілей члени громадянського суспільства використовують виключно ненасильницькі форми спротиву: протести, переконання, бойкоти і тд.

¹⁷ Udegbumam K. Concept and nature of civil society. *Social sciences in peace and conflict studies*. 2014. P. 271–288. URL: https://www.researchgate.net/publication/306409196_Concept_and_Nature_of_Civil_Society.

¹⁸ Там само.

1.2 Концепт громадянського суспільства в сучасних теоріях демократії

Третя хвиля демократизації у 80-90-х рр. ХХ ст. створила сприятливі умови для розвитку громадянського суспільства та сприяла теоретичному та практичному дослідженню даного феномену. Серед наслідків третьої хвилі демократизації можна виокремити наступні¹⁹: 1) створення простору для громадської участі: розширення політичних свобод та прав громадян, включно зі свободою вираження поглядів, зібрань та асоціацій, що надало громадянам можливість брати участь у політичному процесі та впливати на прийняття рішень. Це, у свою чергу, сприяло активізації громадських об'єднань, неприбуткових організацій та інших форм громадського активізму; 2) зміцнення громадських організацій як суб'єктів громадянського суспільства, що здійснюють контроль над владою, захищаючи права громадян; 3) створення прозорих та відкритих механізмів прийняття рішень, залучення громадян до процесів планування та вирішення громадських проблем; 4) підвищення рівня свідомості громадян та розвиток громадянської освіти, що є, зокрема, наслідком поширення інформаційних технологій та більш спрощеного доступу до інформації та комунікаційних засобів.

Концепція громадянського суспільства є частиною сучасної демократичної теорії, яка підкреслює важливість участі громадян, дискусій та підзвітності в управлінні суспільством. У демократичному суспільстві громадянське суспільство відіграє ключову роль у просуванні демократичної участі та підзвітності. Організації громадянського суспільства забезпечують громадянам платформу для висловлення своїх проблем, мобілізації підтримки та впливу на державну політику. Концепт громадянського суспільства тісно пов'язаний з концептом демократії: громадянське суспільство є детермінантою демократичного транзиту. У свою чергу, важливою умовою демократизації є ефективне громадянське суспільство. Хибним, однак, є узалежнення

---

¹⁹ Shin D. C. On the third wave of democratization: a synthesis and evaluation of recent theory and research. *World politics*. 1994. Vol. 47, no. 1. P. 135–170. URL: <https://doi.org/10.2307/2950681>.

перспективи демократизації та ступеня розвитку громадянського суспільства²⁰: розвинене громадянське суспільство само по собі не є обов'язковою умовою переходу від авторитарних політичних режимів та розвитку демократії, хоча є передумовою демократичного суспільства²¹.

Відповідно до А. Пшеворскі, обов'язковими передумовами демократичного транзиту є громадянське суспільство та поява усередині політичного істеблїшменту авторитарного режиму групи «лібералізаторів», що обстоює необхідність суспільно-політичних змін²². Наслідком їх діяльності є «пом'якшена диктатура». З посиленням громадянського суспільства влада постає перед вибором: знищення групи «лібералізаторів», що у наслідку несе у собі загрозу встановлення «швидкої диктатури», або ж демократизація²³. За А. Пшеворскі між державою та громадянським суспільством ніколи не буде встановлено рівноваги, а дії однієї зі сторін детермінуються діями іншою. Відповідно, жодна зі сторін не здатна контролювати ситуацію. Таку ситуацію А. Пшеворскі визначає терміном «демократичної невизначеності»²⁴. Варто зазначити, що такий стан речей не є безладдям, а радше системою рівноваги між громадянським суспільством та державою.

Частина дослідників наголошує так само й на негативних властивостях громадянського суспільства²⁵: так, за Ф. А. фон Хайєком, вплив громадянського суспільства на державу не означає репрезентації суспільних інтересів, а радше держава починає представляти групові інтереси громадських об'єднань, рухів тощо. Варто усвідомлювати, що громадянське суспільство не завжди формулює справедливий загальносуспільний інтерес. Серед інших небезпек – сприйняття суспільством державних органів як неефективних та некомпетентних, зменшення рівня довіри до політичних інститутів через тиск громадянського

²⁰ Беззуб'як М. „Громадянське суспільство”: аналітичний концепт чи реальність?. *Політичний менеджмент*. 2013. № 59. С. 107–115. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/bezzubiak_gromadianske.pdf.

²¹ Скрипнюк О. В. Громадянське суспільство і демократія: проблема взаємозалежності розвитку. *Наукові записки*. 2000. Т. 18. С. 37–45. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9716/Skrypnyuk_Hromadyanske_suspilstvo.pdf.

²² Там само.

²³ Там само.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само.

суспільства. Саме тому дотримання балансу держава – громадянське суспільство є украй важливим.

Хоча громадянське суспільство й є важливою складовою сучасних теорій демократії, у кожній з них явище трактується по різному²⁶. Так, ліберальна теорія демократії акцентує увагу на незалежності громадянського суспільства від держави та його функції забезпечення свободи та прав індивіда²⁷. Серед представників даної теорії демократії можна виокремити наступних: Ф. Фукуяма, Ф. А. Хайек, Л. Даймонд, Ж.-Ф. Ревель та ін.). Соціалістична та соціал-демократична теорії розглядають громадянське суспільство як «серцевину політики», функцією якого є захист свободи та рівності (Дж. Кін, Х. Тиммерман, Т. Майер, Н. Боббіо)²⁸. Відповідно до плюралістичної теорії демократії, громадянське суспільство разом з іншими «групами «тиску» представляють державі різні думки та групові інтереси. У свою чергу, деліберативна теорія демократії розглядає громадянське суспільство як комунікаційні структури, що висвітлюють суспільно важливі теми та сприяють виробленню громадської думки щодо вирішення актуальних питань та проблем, розв'язанню конфліктів (Ю. Габермас, А. Арато, О. Гьофе)²⁹.

Таким чином, громадянське суспільство сприяє демократизації політичного режиму, однак, не є обов'язковою умовою демократичного транзиту. Сучасні теорії демократії по різному дефініюють громадянське суспільство: плюралістична, соціалістична та деліберативна теорії демократії розглядають громадянське суспільство як невід'ємного актора демократії, що реалізовує політичні функції. Водночас, теорія ліберальної демократії, демократії участі та елітарної демократії акцентує увагу на окремих аспектах демократії – насамперед функції захисту прав, контролю за діяльністю держави, зміцнення демократичних цінностей та політичної культури³⁰.

---

²⁶ Андрійчук Т. Концепт громадянського суспільства в сучасних теоріях демократії. *Політичний менеджмент*. 2012. Т. 1, № 2. С. 10–17. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/adriichuk_kontsept.pdf.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само.

²⁹ Андрійчук Т. Концепт громадянського суспільства в сучасних теоріях демократії. *Політичний менеджмент*. 2012. Т. 1, № 2. С. 10–17. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/adriichuk_kontsept.pdf.

³⁰ Там само.

Очевидно, що дослідження українського громадянського суспільства є необхідним для виявлення його актуальних проблем, можливостей та перспектив розвитку. Українське громадянське суспільство щорічно досліджується у рамках проекту «Індекс сталості ОГС»³¹ - інструменту, що дозволяє оцінити міцність та загальну життєздатність сектору організацій громадянського суспільства. В основі Індeksu – 7 вимірів: правове середовище, організаційна спроможність, фінансова життєздатність, адвокація, надання послуг, секторальна інфраструктура, публічний імідж. Даний інструмент охоплює 73 країни та дозволяє порівняти аналіз розвитку сектору у географічній площині. Так, у 2020 році показник Індeksu сталості організацій громадянського суспільства в Україні був найвищим у субрегіоні, до якого входять пострадянські країни (Білорусь, росія, Молдова, Азербайджан, Вірменія та Грузія)³².

Серед інших проектів, предметом якого є громадянське суспільство, - «Активізм: моніторингова доповідь щодо переслідувань активістів та правозахисників». У рамках USAID щорічно проводиться опитування щодо громадського залучення³³. За підтримки ЄС щорічно оцінюється середовище для громадянського суспільства³⁴.

Дослідження громадянського суспільства ускладнюється неузгодженістю та недостатньою розробленістю понять, комплексністю факторів (інституційний, правовий, організаційний тощо), відмінністю середовищ, у яких існують громадянські суспільства. Наслідком цього є недостатній рівень розвитку методології дослідження явища громадянського суспільства.

Дослідники К. Малена та В. Ф. Гейнріх запропонували методологію дослідження громадянського суспільства, що ґрунтується на 4 основних

---

³¹ Портал "Громадський Простір". Громадянське суспільство України – у цифрах і фактах. огляд досліджень | громадський простір. *Громадський Простір*. URL: <https://www.prostir.ua/?focus=hromadyanske-suspilstvo-ukrajiny-u-tsyfrah-i-faktah-ohlyad-doslidzhen>.

³² ГО "Детектор медіа". Індекс сталості організацій громадянського суспільства в Україні зростає – дослідження. *cs.detector.media*. URL: <https://cs.detector.media/infospace/texts/182667/2020-11-20-indeks-stalosti-organizatsiy-gromadyanskogo-suspilstva-v-ukraini-zrostaie-doslidzhennya/>.

³³ Портал "Громадський Простір". Громадянське суспільство України – у цифрах і фактах. огляд досліджень | громадський простір. *Громадський Простір*. URL: <https://www.prostir.ua/?focus=hromadyanske-suspilstvo-ukrajiny-u-tsyfrah-i-faktah-ohlyad-doslidzhen>.

³⁴ Там само.

вимірах³⁵: структурі (structure) - дослідження спрямоване на виявленні основних акторів громадянського суспільства; середовищі (environment) - дослідження суспільно-політичних та структурних умов, у якому існує громадянське суспільство; цінностях (values), що просуваються акторами громадянського суспільства; можливостях здійснювати вплив на публічну політику (impact). Запропонована методологія використовує 74 показники, що групуються навколо 4 вищезазначених вимірах. Для порівняння громадянського суспільства у різних площинах (географічних або ж часових) кожному з показників може бути присвоєно оцінку від 0 (найбільш негативна) до 3 (найбільш позитивна). Після збору даних та присвоєння кожному з вимірів оцінки, результати можна графічно підсумувати у вигляді ромба (де вісь x – цінності та середовище; вісь y – структура та результат). Резонним є використання даної методології для досягнення мети дипломної роботи.

1.3 Громадянське суспільство у теорії суспільно-політичних рухів

Концепт громадянського суспільства активно використовується у сучасній теорії суспільно-політичних рухів для опису та аналізу ролі громадян у формуванні та зміні політичного порядку та суспільних структур. Відсутність консенсусу у політичному науковому дискурсі щодо визначення явища громадянського суспільства та суспільно-політичних рухів, а також наявність спільних ознак та характеристик явищ зумовлюють необхідність виявлення особливостей явищ громадянського суспільства та суспільно-політичних рухів, а також відмінностей між ними.

Концепт громадянського суспільства тісно пов'язаний з появою ліберальної демократії, в той час як інтерес та, відповідно, концептуалізація явища суспільно-політичних рухів зароджується у контексті Французької революції, коли стає очевидним потенціал масової поведінки³⁶. Перші дебати щодо явища

³⁵ Malena C., Heinrich F. Can we measure civil society? A proposed methodology for international comparative research. *Development in practice*. 2007. Vol. 17. P. 338–352. URL: https://www.researchgate.net/publication/248980707_Can_We_Measure_Civil_Society_A_Proposed_Methodology_for_International_Comparative_Research.

³⁶ Brubaker W. R. The french revolution and the invention of citizenship. *French politics and society*. 1989. Vol. 7, no. 3. P. 30–49. URL: <https://www.jstor.org/stable/42844105>.

соціальних рухів пов'язують з іменами К. Маркса та Г. Лебона. Відповідно до марксистської теорії, соціальні рухи є результатом боротьби між продуктивними та непродуктивними класами, що виникають внаслідок структурної напруги у суспільстві. Так, К. Маркс використовує ці ідеї для пояснення експлуатації робітничого класу та необхідності революції для встановлення соціалістичного режиму. Водночас, теорія масової психології Г. Лебона пояснює виникнення рухів як наслідок соціального розкладу, що є наслідком руйнування соціальних зв'язків. Дослідники соціально-політичних рухів Делла Порта та Діані виокремлюють наступні характеристики суспільних рухів, що дозволяють ідентифікувати суспільно-політичний рух: 1) актори, що є колективними; 2) наявність конфлікту з чітко означеними противниками; 3) щільні неформальні мережі; 4) характерна колективна ідентичність. Крім структурних ознак, Найдхарт та Рухт розглядають суспільно-політичні рухи як «соціальну сутність взаємопов'язаних осіб, груп та організацій [...], що висловлюють протести через колективні дії з метою зміни соціальних та політичних умов або протидії нинішнім процесам змін». Таким чином, соціальні рухи можуть бути розглянуті як «колективна дія», що базується на спільній колективній ідентичності та спрямована на зміну статусу-кво; обов'язковою умовою існування соціального руху є політизована колективна дія. Водночас, громадянські асоціації не завжди еволюціонують у суспільно-політичні рухи.

Серед інших чинників розмежування явищ громадянського суспільства та суспільно-політичних рухів, Г. Пйотровський виокремлює наступні³⁷: 1) тривалість дії: так, громадянське суспільство, за своєю природою, є більш інституціолізованим, що уможливило його діяльність та існування протягом більш тривалого періоду часу; 2) джерело фінансування: для акторів громадянського суспільства воно надходить від національних та/або міжнародних організацій, у той час як соціальні рухи уникають

---

³⁷ Piotrowski G. Civil society, un-civil society and the social movements. *A journal for and about social movements*. 2009. Vol. 1, no. 2. P. 166–189. URL: <http://www.interfacejournal.net/wordpress/wp-content/uploads/2010/11/Interface-1-2-pp166-189-Piotrowski.pdf>.

інституціолізованих акторів, отримуючи кошти переважно від учасників та прихильників; 3) ставлення до держави: суспільно-політичні рухи часто є конфронтаційними до держави, висуваючи перелік вимог, виконання яких означає завершення кампанії та кінець руху. Водночас, суб'єкти громадянського суспільства, особливо НГО, часто співпрацюють з урядами та владою, іноді критикуючи її, однак не вступаючи з ними в пряму конфронтацію; 4) політизація вимог: актори громадянського суспільства є більш ідеологічно нейтральними, виконуючи радше «підтримуючу» функцію, у той час як суспільно-політичні рухи більш схильні до політизації своїх вимог; 5) відсутність колективної ідентичності та мотивів участі: актори громадянського суспільства не мають колективної ідентичності, а причини їх участі не ґрунтуються на ідеології або контркультурі. Активна участь у НГО не вимагає змін у способі життя та великої кількості ресурсу часу, що відрізняє громадянське суспільство від суспільно-політичних рухів.

Водночас, громадянське суспільство може виступати передумовою для виникнення суспільно-політичних рухів, зокрема революційних. Його наявність та функціонування створює умови, у яких громадяни мають свободу вираження поглядів, організації та участі у політичних процесах. Це, у свою чергу, сприяє формуванню запиту у змінах, що має потенціал розвитку революційного характеру руху. Так, канадський дослідник громадянського суспільства М. Ігнат'єв стверджує, що східноєвропейські антикомуністичні революції були успішними завдяки наявності громадянського суспільства³⁸. Мотиви громадянського суспільства є ідеалістичними та ґрунтуються на бажанні створення такого суспільства, де влада та економічні переваги не використовуються для особистого збагачення, а є взаємно обмеженими. Таким чином, громадянське суспільство спрямоване на «негативну» свободу, тобто свободу від втручання та узурпації влади. У той же час, громадянські організації, що відповідно до вищезгаданого підходу визначення громадянського

---

³⁸ Ignatieff M., Gellner E. On civil society: why eastern europe's revolutions could succeed. *Foreign affairs*. 1995. Vol. 74, no. 2. P. 128–136. URL: <https://doi.org/10.2307/20047047>.

суспільства, діють у його рамках, можуть відігравати ключову роль у мобілізації, організації та висуванні вимог під час революційних подій. Громадянське суспільство, є певним каталізатором змін, що забезпечує активну участь громадян у боротьбі за свободу та політичні права, що є вимогою революційних рухів.

Отже, у науковому дискурсі не існує єдиного підходу до визначення поняття «громадянського суспільства». Це є наслідком, зокрема, постійної дискусії щодо ролі та значення громадянського суспільства у сучасному світі. Розуміння концепції громадянського суспільства відчутно еволюціонувало протягом часу. Починаючи з епохи Просвітництва, коли сформувалася ідея громадянського суспільства як сукупності незалежних та свідомих громадян, ця концепція зазнала багатьох змін і доповнень. Класичний лібералізм, що виник в 18-19 ст. розглядає громадянське суспільство як сферу індивідуальної свободи, приватної власності та рівності перед законом. Даний підхід акцентує роль індивіда і його прав у контексті відносин з державою. За марксистським підходом, громадянське суспільство виступає як класове суспільство, у якому існують конфлікти між власниками засобів виробництва та пролетаріатом. Маркс наголошує на важливості зміни соціально-економічної структури для досягнення справедливого суспільства. Відповідно до теорії політичного плюралізму, громадянське суспільство є сукупністю різноманітних інтересів, організацій та громадян, що взаємодіють у політичній, соціальній та економічній сферах. Цей підхід визнає різноманіття та конфлікти інтересів у суспільстві та прагне досягнути компромісу та балансу шляхом політичної участі та діалогу.

Водночас, явище громадянського суспільства тісно пов'язаний із поняттям суспільно-політичних рухів. Громадянське суспільство, фактично, надає суспільно-політичним рухам простір для мобілізації, вираження своїх поглядів, участі у політичному процесі та прийнятті рішень. Окрім того, суб'єкти громадянського суспільства (неурядові організації, об'єднання і тд) часто можуть бути залученими у процес організації руху та мобілізації учасників. З іншого боку, суспільно-політичні рухи відіграють важливу роль у формуванні та

зміцненні громадянського суспільства, залучаючи громадян до політичного процесу та створюючи платформу для вираження різноманітних думок та інтересів. Таким чином, громадянське суспільство та суспільно-політичні рухи є взаємопов'язаними явищами: громадянське суспільство створює умови для появи та розвитку рухів, а рухи, у свою чергу, сприяють зміцненню громадянського суспільства шляхом активізації громадської участі, захисту прав та вираження громадської думки.

II. СПЕЦИФІКА СТАНОВЛЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (1991 – 2014 РР.)

2.1. Становлення та формування українського громадянського суспільства після здобуття Незалежності (1991 – 2004 рр.)

Формування українського громадянського суспільства та його інституцій тісно пов'язано з періодами державотворення та зростанням політичної активності³⁹. Це пояснюється тим, що громадянське суспільство, зокрема його інституції, можуть ефективно функціонувати лише за певних правових, інституційних, соціально-економічних та інших умов. Тривалі періоди бездержавності та складний шлях українського державотворення, детермінували становлення та формування українського громадянського суспільства у перші роки після здобуття Незалежності.

Очевидно, що перебування України в складі СРСР мало значний вплив на становлення та формування українського громадянського суспільства. О. Субтельний, зокрема, писав, що «на уламках муру прорадянської України годі чекати якогось позитивного інституціолізованого утворення на кшталт громадянського суспільства європейського зразка»⁴⁰. Серед чинників, що обмежували можливості громадянської активності у перші роки після здобуття Україною незалежності, можна виокремити наступні:

1) Радянський режим, що пропагував колективізм та залежність від держави, сприяв формуванню пасивної ідентичності, недовіри до громадського сектору та низького рівня зацікавленості участі громадян у громадському житті. Окрім того, насадження радянської ідеології призвело до відокремлення від власної історичної спадщини та втрати національної самосвідомості, що є необхідною передумовою формування громадянського суспільства. За таких умов,

³⁹ Цокур Є. Етапи становлення громадянського суспільства в Україні в контексті забезпечення легітимності політичної влади. *Політичний менеджмент*. 2009. Т. 3. С. 129–136. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/tsokur_etepy.pdf.

⁴⁰ Мороз Н. О. Становлення громадянського суспільства незалежної України (1991-2010 рр.): Кандидат історичних наук. Дніпро, 2018. 253 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Moroz_Nina/Stanovlennia_hromadianskoho_suspilstva_nezaleznoi_Ukrainy_1991_2010_rr.pdf.

становлення та формування ціннісних орієнтирів нового українського суспільства потребувало часу та значних зусиль з боку влади;

2) Бюрократія та централізованість, що певний час залишалася й після здобуття Україною незалежності, перешкоджала розвитку самоврядування, місцевої ініціативи та інституціоналізації. Водночас, корупція, успадкована Україною від СРСР, підривала довіру громадян до владних структур та ускладнювала мобілізацію громадян для активної участі у формуванні громадянського суспільства, що потребує прозорості, рівності перед законом та справедливості. Т. Кузьо стверджує, що радикальних змін суспільного ладу, складу керівних еліт та економічних відносин не відбулося у 1991 році. «Советська армія стала українською, але з тими самими командирами, КГБ перейменували в СБУ, газета «Радянська Україна» стала «Демократичною Україною», колгосп імені Леніна – колективним сільськогосподарським підприємством імені Б. Хмельницького, а кафедри марксизму-ленінізму по всіх університетах перетворювалися на кафедри політології», - стверджує Рядчук А.М⁴¹.

3) Вплив комуністичної еліти: після здобуття Україною незалежності, багато комуністичних кадрів продовжували займати державні посади. Їхня ідеологічна спадщина та вплив сповільнювали перехід до демократичних інституцій та підміну колективістських цінностей на індивідуалізм, відкритість та плюралізм. Так, до складу ВРУ 1-го скликання (1990-1994 рр.) увійшло 239 депутатів партії «За суверенну радянську Україну» та 41 депутат Демократичної платформи Комуністичної партії України. За результатами виборів у 1994 році, Комуністична партія України отримала найбільшу кількість голосів (85 мандатів). Це, у свою чергу, дає підстави стверджувати про підтримку частиною населення комуністичної ідеології та політичних принципів комуністичної партії.

---

⁴¹ Мороз Н. О. Становлення громадянського суспільства незалежної України (1991-2010 рр.): Докторська дисертація. Дніпро, 2018. 253 с.
URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Moroz_Nina/Stanovlennia_hromadianskoho_suspilstva_nezaleznoi_Ukrainy_1991_2010_rr.pdf.

Попри авторитарність радянського режим, у 1985-1990 рр. в Україні виникає низка неформальних організацій, що через контроль комуністичної партії обмежувались радше екологічними, культурницькими та економічними гаслами. Серед найпопулярніших громадських об'єднань можна виокремити наступні: Товариство української мови ім. Шевченка, «Зелений світ» (екологічний рух), «Меморіал» (правозахисна діяльність), Культурологічний клуб у Києві, культурологічне Товариство Лева у Львові та інші. Відновлення політичного плюралізму у 1988-1989 рр. сприяло активізації національно-демократичного руху. Правозахисні дисидентські групи, які стежили за дотриманням Гельсінських угод 1976 року у СРСР, першими виступили на політичній арені. Так, улітку 1988 р. Українською Гельсінською Спілкою було опубліковано «Декларацію принципів», що фактично означало початок діяльності УГС як політичної організації⁴². У цей час дедалі більшої популярності набуває ідея створення широкого демократичного руху, на кшталт народних фронтів, що виникали у країнах Балтії.

Відправною точкою забезпечення політичного плюралізму, що є необхідною передумовою створення громадянського суспільства, стала ліквідація однопартійності – відміна монополії КПРС та КПУ на владу у березні 1990 року. Під впливом рухівців, ВР УРСР так само проголосувала за скасування ст. 6 Основного закону УРСР, в 17 жовтня було прийнято Закон «Про політичні партії та громадські організації в УРСР»⁴³. У 1988 році Спілкою письменників України було висунуто ідею створення Народного Руху України за перебудову. За рік, у 1989 р., відбувся Установчий з'їзд Руху, що фактично означав початок політичного плюралізму в Україні (ще за рік, 9 лютого 1990 року Радою Міністрів УРСР було зареєстровано НРУ як громадсько-політичну організацію). Рух став першою організацією, що відкрито оголосила про свій намір боротися

⁴² Декларація принципів УГС: плани і здійснення/нездійснення. *Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт*. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyini-materialy/dopovidi/konferenciya-ugs/deklaraciya-pryncypiv-ugs-planu-i-zdiysnnyanzdiysnnyya>.

⁴³ Мороз Н. О. Становлення громадянського суспільства незалежної України (1991-2010 рр.): Докторська дисертація. Дніпро, 2018. 253 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Moroz_Nina/Stanovlennia_hromadianskoho_suspilstva_nezaleznoi_Ukrainy_1991_2010_rr.pdf.

політичними методами за владу⁴⁴. За результатами перших альтернативних виборів до Верховної Ради України у 1990 році, до складу ВРУ увійшло 125 депутатів Народного Руху України. Загалом, можна стверджувати, що наявність національно-визвольних, дисидентських та правозахисних організацій часів СРСР сприяли становленню та зміцненню української національної свідомості, розвитку громадянського активізму та стали основою для становлення українського громадянського суспільства часів Незалежності.

Періодизація становлення українського громадянського суспільства є важливим інструментом для розуміння та аналізу історичного процесу. Виокремлення історичних етапів розвитку громадянського суспільства допомагає зрозуміти послідовність подій та процесів, провести порівняльний аналіз різних періодів та виявити закономірності, що притаманні цим періодам. Серед науковців, однак, не існує єдиного підходу щодо періодизації розвитку українського громадянського суспільства. Це зумовлено складністю та багатогранністю самого процесу, а відтак резонним є аналіз існуючих підходів періодизації становлення та еволюції українського громадянського суспільства.

Низка дослідників пов'язують становлення українського громадянського суспільства з початком державності на території України, у той час як більшість науковців схильна вважати точкою відліку 1991 рік, тобто здобуття Україною незалежності. Серед підходів до періодизації, поширеним є наступний⁴⁵:

- 1) 1991 – 1996 рр. – перший етап, що характеризується легалізацією рухів, формуванням нормативно-правової бази функціонування громадянського суспільства та конституційним закріплення основних прав та свобод особи;
- 2) 1996 – 2005 рр. – другий етап, що передбачає поступову інституціоналізацію громадських рухів під «протекторатом» держави, поступове організаційне зміцнення та спроможність діяти режиму;

---

⁴⁴Мороз Н. О. Становлення громадянського суспільства незалежної України (1991-2010 рр.): Докторська дисертація. Дніпро, 2018. 253 с.
URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Moroz_Nina/Stanovlennia_hromadianskoho_suspilstva_nezaleznoi_Ukrainy_1991_2010_rr.pdf.

⁴⁵ Там само.

3) 2005 рр – 2014 рр. – третій етап, під час якого спостерігається зростання значення ролі громадських інституцій, перетворення їх на окремих акторів суспільного життя. Водночас, відбувається консолідація зусиль НГО для реалізації спільних інтересів.

Дослідниця О. Михайловська запропонувала наступну періодизацію, критерієм розподілу якої є рівень інституціоналізації громадянського суспільства⁴⁶:

I. 1985 – 1996 рр. – етап первинної інституціоналізації: від курсу країни на «перебудову» до ухвалення Конституції України. Даний етап характеризується поступовою втратою у віру в швидку побудову громадянського суспільства, поступовим зменшенням рівня довіри до держави, зокрема через тривалу неспроможність прийняти Основний Закон.

II. 1996 – 2004 рр. – нарощення інституційної спроможності громадських організацій, формування нормативно-правової бази функціонування громадянського суспільства. Так, протягом цього часу значно зростає кількість об'єднань. Якщо у 1996 році таких було 1047, то у 2003 році їх кількість зросла до 1978.

У своєму звіті за 2019 рік, Інститут соціології НАН України виокремлює дві основні стадії розвитку українського громадянського суспільства⁴⁷: становлення (кінець 1980-х-2004 рр.) та інституціоналізації (від постпомаранчевого періоду та Революції Гідності 2013-2014 рр до сьогодення). Період становлення передбачає створення нормативно-правової бази функціонування громадянського суспільства, формування його організаційних структур та мереж, здобуття визнання з боку влади та суспільства. Водночас, стадія інституціоналізації характеризується становленням громадянського суспільства як актора, що здійснює вплив на публічну політику, а також розвитком

⁴⁶ Мороз Н. О. Становлення громадянського суспільства незалежної України (1991-2010 рр.) : Докторська дисертація. Дніпро, 2018. 253 с.

URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Moroz_Nina/Stanovlennia_hromadianskoho_suspilstva_nezaleznoi_Ukrainy_1991_2010_rr.pdf.

⁴⁷ Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні / ред. О. Резнік. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2019. 288 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/reznik.o.s/sociological-dimensions-of-civil-society-in-ukraine.pdf>.

суспільства активної громадянської участі та вкорінення його практик та цінностей у повсякденну суспільну життєдіяльність⁴⁸.

Серед інших критеріїв періодизації розвитку громадянського суспільства – трансформація відносин із державою, яку А. Грамші охарактеризував як «боротьба за позиції», тобто співвідношення домінації та влади між громадянським суспільством та державою⁴⁹. Відповідно до даного підходу, новітньому громадянському суспільстві України притаманні наступні владні конфігурації: 1) громадянське суспільство до держави (кінець 1980-х рр до 1991 р.); 2) держава понад громадянським суспільством (1991-2004 рр.); 3) громадянське суспільство поруч із державою, що охоплює постпомаранчевий період, події Революції Гідності та подальший розвиток).

Введення демократичних засад та принципів у політичну систему зі здобуттям Україною незалежності сприяло активному залученню громадян до політичного процесу, зміцненню громадської свободи, розвитку громадських організацій та підвищенню рівня громадської активності. Процес демократизації створив необхідні для розвитку громадянського суспільства правові, інституційні та соціально-економічні умови. У цьому контексті варто наголосити на ролі прийняття Україною демократичної Конституції у 1996 році. Конституція гарантує основні права та свободи громадян, такі як свобода слова, зібрань, об'єднання, релігійна свобода, право на приватну власність тощо. Так, стаття 15 Конституції України стверджує: «суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності»⁵⁰. Статтею 36 передбачається «право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів...Громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою

---

⁴⁸ Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні / ред. О. Резнік. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2019. 288 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/reznik.o.s/sociological-dimensions-of-civil-society-in-ukraine.pdf>.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Конституція України : Офіц. вид. Київ : Парлам. вид-во, 2001. 92 с.

захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів. Професійні спілки є громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності»⁵¹.

Що цікаво, перший проект Основного Закону України містив окремий розділ «Громадянське суспільство і держава», що однак, не увійшов у текст Конституції⁵². У свою чергу, ці гарантії створили умови для активної участі громадян у громадському житті, розвитку громадських організацій та формування громадянської свідомості. У цьому контексті важливим є огляд нормативно-правового забезпечення, оскільки аналіз правових норм дозволяє оцінити, наскільки гарантований правовий захист особистих прав і свобод, які є необхідними для розвитку громадянського суспільства.

Протягом 1991-2004 року було прийнято низку законів, а саме: «Про об'єднання громадян», «Про благодійництво та благодійну діяльність», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», «Про органи самоорганізації населення», «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» та низка інших⁵³.

Важливим кроком у поліпшенні взаємодії громадянського суспільства та держави стало закріплення громадських експертиз на законодавчому рівні, а саме Указом Президента України «Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 31 липня 2004 року № 854⁵⁴. Даний указ закликав до забезпечення умов для більш широкого залучення громадян до процесів формування та реалізації державної політики, зокрема через створення відкритих та прозорих механізмів взаємодії з

⁵¹ Конституція України : Офіц. вид. Київ : Парлам. вид-во, 2001. 92 с.

⁵² Ковальчук С. Про правові основи громадянського суспільства та його взаємодію з органами публічної влади. *Навчально-науковий інститут права та психології Національного університету “Львівська політехніка”*. 2017. С. 91–97. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13149/16.pdf>.

⁵³ Стан розвитку громадянського суспільства в Україні: шлях протягом 30-ти років та ключові аспекти 2021 року. Київ : Нац. ін-т стратег. дослідж., 2021. 112 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Tyschenko_Yuliia/Stan_rozvytku_hromadianskoho_suspilstva_v_Ukraini_shliakh_protiahom_30-ty_rokiv_ta_kliuchovi_aspekty.pdf?PHPSESSID=jj71sl2f1lbfriptt66n3d9ov0.

⁵⁴ Ковальчук С. Про правові основи громадянського суспільства та його взаємодію з органами публічної влади. *Навчально-науковий інститут права та психології Національного університету “Львівська політехніка”*. 2017. С. 91–97. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13149/16.pdf>.

громадськостю, а також передбачав сприяння формуванню громадських організацій та інших форм громадського об'єднання як важливого елемента громадянського суспільства. Загалом, Указ № 854 сприяв зміцненню громадського активізму та розвитку громадянського суспільства в Україні.

Постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 року № 976 було означено поняття «інституту громадянського суспільства». Відповідно до постанови⁵⁵, під інститутами громадянського суспільства варто розуміти громадські об'єднання, професійні спілки та їх об'єднання, творчі спілки, організації роботодавців та їхні об'єднання, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші невідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства.

Наслідком ухвалення Закону України «Про об'єднання громадян» у 1992 році стала активізація громадської активності та збільшення громадських об'єднань відповідно. Так, станом на 1991 рік в Україні було зареєстровано 324 громадські організації, у 1996 рік їх кількість (включно з місцевими осередками) сягнула 3548⁵⁶. Згідно з Законом, організації утворюються та діють з місцевим, всеукраїнським та міжнародним статусом. З моменту прийняття, тобто з 1992 року, до 1997 року, кількість організацій з всеукраїнським та міжнародним статусом збільшилась з 152 до 1006⁵⁷. Варто зауважити, що кількісний підхід повною мірою не відображає дійсний стан справ розвитку громадянського суспільства. Це, зокрема, пояснюється тим, що кількість НГО не відображає ступінь участі громадян у суспільних справах. Окрім того, НГО можуть бути фіктивними, або ж створюватись задля реалізації амбіцій окремих політичних сил або отримання прибутку, а у окремих випадках – для відмивання коштів.

⁵⁵ Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади: Постанова Каб. Міністрів України від 05.11.2008 р. № 976: станом на 19 берез. 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-п#Text>.

⁵⁶ Стан розвитку громадянського суспільства в Україні: шлях протягом 30-ти років та ключові аспекти 2021 року. Київ: Нац. ін-т стратег. дослідж., 2021. 112 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Tyschenko_Yuliia/Stan_rozvytku_hromadianskoho_suspilstva_v_Ukraini_shliakh_p_rotiahom_30-ty_rokiv_ta_kliuchovi_aspekty.pdf?PHPSESSID=ji71sl2f11bfriptt66n3d9ov0.

⁵⁷ Там само.

Таким чином, говорити про ступінь розвитку громадянського суспільства варто спираючись радше на якісні критерії, а не кількісні. Це, однак, не заперечує важливості аналізу неурядових громадських організацій як базових елементів громадянського суспільства.

2.2 Українське громадянське суспільство напередодні та під час Помаранчевої Революції 2004 року

Соціально-економічна криза перших років Незалежності призвела до того, що «процес занепаду інститутів самоорганізації поза політичною сферою був обернено пропорційним самоорганізації за політичною ознакою (масова поява політичних партій і руйнування звичних неполітичних організацій)»⁵⁸. У той же час, активізують свою діяльність громадські організації як форми суспільної самоорганізації. «У цьому сенсі визначальну роль мала одна з основних її передумов – громадська самоідентифікація – система мотивацій суб'єкта, яка формується на основі певних ціннісних установок, політичних та соціальних орієнтацій. В українському суспільстві на початку – у середині 90-х рр. 20ст. глибока соціальна криза призвела до подальшого відчуження держави і суспільства. В ситуації кризового послаблення інтеграції та соціальної захищеності на перший план вийшли індивідуальні форми реагування, прагнення до суто індивідуальної вертикальної мобільності і соціального виживання за принципом «кожен сам за себе», які реалізуються в діапазоні – від кримінальної поведінки до різноманітних форм підприємницької діяльності»⁵⁹. Протягом 1990х рр. політика посідала одне з останнім місць в ієрархії цінностей⁶⁰. Так, станом на 1996 рік, лише 12%⁶¹ українців обговорювали

⁵⁸ Левчук К. І. Розвиток громадських організацій України протягом 90–Х років ХХ ст. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. № 130. С. 93–96. URL: <http://repository.vsau.org/getfile.php/16842.pdf>.

⁵⁹ Цокур Є. Етапи становлення громадянського суспільства в Україні в контексті забезпечення легітимності політичної влади. *Політичний менеджмент*. 2009. Т. 3. С. 129–136. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/tsokur_etepy.pdf.

⁶⁰ Балакірева О. М. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві. *Український соціум*. 2002. С. 21–32. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2002/01/21-32_no-1_vol-1_2002_UKR.pdf.

⁶¹ Там само.

політичні питання часто, 53%⁶² - час від часу, один із трьох респондентів повідомив, що ніколи не обговорює політику⁶³.

Громадянське суспільство середини 1990х рр. характеризується ідеєю побудови «штучного громадянського суспільства», що теоретично та ідеологічно ґрунтувалось на радянських принципах та передбачало корпоративізацію його інституцій⁶⁴. Зменшення рівня довіри до влади унаслідок імітації державотворення призвели до поступової втрати ідеї громадянського суспільства серед населення. Економічна криза 1990х рр., недостатня реформа радянської системи та її залишки у політичній системі України, відсутність ефективних механізмів боротьби з корупцією призвели до розчарування громадян та втрати віри в можливість побудувати справедливе громадянське суспільство. Так, період політичної кризи 2000-2001 рр. є «піковою точкою кризи легітимності». Це, зокрема, відображається у зменшенні політичної активності громадян. Відповідно до Київського міжнародного інституту соціології (далі КМІС), у 1991 році 12.4%⁶⁵ громадян ствердно відповіли на запитання про участь у політичному мітингу чи демонстрації, у 1995 році кількість респондентів сягнула 4.8%⁶⁶, у 1998 році показник впав до 3.2%⁶⁷, у 2000 році – сягнув 5%⁶⁸, а у 2002 – 5.9%⁶⁹. На запитання, як часто Ви або такі люди як Ви впливають на прийняття політичних рішень, у 1991 році 52.1%⁷⁰ респондентів відповів «ніколи», у 2002 році цей показник збільшився до 58.6%.

У той же час, активізація громадськості на зламі 1980-90х рр. та демократизація унаслідок здобуття Україною незалежності сприяли зростанню кількості громадських організацій. За даними Центру інновацій та розвитку,

⁶² Балакірева О. М. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві. *Український соціум*. 2002. С. 21–32. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2002/01/21-32_no-1_vol-1_2002_UKR.pdf.

⁶³ Там само.

⁶⁴ Цокур С. Етапи становлення громадянського суспільства в Україні в контексті забезпечення легітимності політичної влади. *Політичний менеджмент*. 2009. Т. 3. С. 129–136. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/tsokur_etepy.pdf.

⁶⁵ 12 років поспіль, 10 – під іменем КМІС. Соціальна динаміка України: 11-та хвиля. Київ : Київ. міжнар. ін-т соціології, 2002. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/2002/prelease_december_2002.pdf.

⁶⁶ Там само.

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ Там само.

⁷⁰ Там само.

станом на 1991 рік в Україні було зареєстровано 324 громадські організації⁷¹, у 1999 році кількість НГО, включаючи місцеві осередки, досягла 4437⁷². Важливим критерієм оцінки стану розвитку громадських організацій є ставлення українців до їх діяльності.

У 1994-2000 роках Фондом «Демократичні ініціативи» разом з Інститутом соціології НАН України було проведене всеукраїнське дослідження, серед питань якого – членство у громадських організацій та політичних партіях. За результатами, станом на 1994 рік членами громадської або політичної організації були 18%⁷³ респондентів, натомість у 1996 році – 13%⁷⁴. Це дає підстави стверджувати про доволі пасивну участь населення у суспільно-політичному житті.

Для більш об'єктивної оцінки розвитку громадської активності резонним є звернення до досліджень ставлення громадян до НГО. У травні 1996 року міжнародною фундацією IFES було проведено індивідуальні інтерв'ю з вибіркою 1660 дорослих осіб з метою з'ясування рівня прихильності населення до діяльності третього сектору. Відповідно до даних, 51%⁷⁵ респондентів вважає діяльність НГО дуже важливою для суспільства. У липні 1999 року Центром інновацій та розвитку було проведено соціологічне дослідження з метою дослідити ставлення населення до громадських організацій в Україні. За результатами опитування, більшість респондентів висловили прихильне ставлення до діяльності НГО⁷⁶, вважаючи напрямок охорони довкілля, допомоги малозабезпеченим та інвалідам пріоритетними. Тим не менш, лише 42%⁷⁷ респондентів зуміли назвати відому їм НГО, що дає підстави стверджувати про доволі низький рівень обізнаності щодо діяльності громадських організацій.

---

⁷¹ Левчук К. І. Розвиток громадських організацій України протягом 90–Х років ХХ ст. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. № 130. С. 93–96. URL: <http://repository.vsau.org/getfile.php/16842.pdf>.

⁷² Там само.

⁷³ Левчук К. І. Розвиток громадських організацій України протягом 90–Х років ХХ ст. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. № 130. С. 93–96. URL: <http://repository.vsau.org/getfile.php/16842.pdf>.

⁷⁴ Там само.

⁷⁵ Там само.

⁷⁶ Там само.

⁷⁷ Там само.

Таким чином, становлення та розвиток громадянського суспільства України у перші роки Незалежності та напередодні Помаранчевої революції характеризується пасивністю через дещо радянську ідеологічну спадщину, відсутність сформованої національної ідентичності та традиції громадянського активізму. Окрім того, економічна криза у 1990х рр. сприяла формуванню ідентичності «відокремлення», що породжувала сумніви щодо можливості реального впливу громадянського суспільства на публічну політику. Водночас, даному періоду притаманна поступова інституалізація громадянського суспільства, створення нормативно-правової бази для його функціонування, зароджується усвідомлення потенціалу громадського активізму та можливості впливу на публічну владу.

2.3. Вплив «Помаранчевої Революції» на розвиток громадянського суспільства в Україні (2004-2010 рр.)

«Помаранчева» революція, спрямована проти фальсифікацій під час президентських виборів 2004-го року, визначила новий етап у розвитку громадянського суспільства України. Революція відіграла ключову роль у мобілізації громадян та посиленні їхньої активності, стимулювала розвиток громадської активності, а також сприяла формуванню національної свідомості та єдності. Частина дослідників вважає, що помаранчева революція стала точкою біфуркації, оскільки, фактично, є першим проявом сили впливу громадянського суспільства України на публічну політику. Очевидно, що Помаранчева революція здійснила далекосяжний вплив на політичне, соціальне та економічне життя країни. За результатами опитування експертів, проведеного фондом «Демократичні ініціативи», було виокремлено наступні позитивні наслідки: піднесення та зміцнення українського громадянського суспільства, зростання національної свідомості та започаткування процесу формування української нації, політичний плюралізм та демократизація країни, завоювання свободи

слова, громадянських та політичних свобод, а також поліпшення іміджу України на міжнародній арені⁷⁸.

Одним із важливих наслідків Помаранчевої революції стала масова мобілізація громадян. Протестні акції та масові демонстрації, що відбувалися під час революції, залучили велику кількість людей з різних соціальних, етнічних та політичних груп. Як стверджує Л. Новоскольцева, масштаб революції був неочікуваним навіть для виборчого штабу Віктора Ющенка⁷⁹. Відповідно до підрахунків Р. Офіцинського, кількість мітингувальників у центрі столиці сягала 500 тисяч, у Львові – більше 100 тисяч, водночас у Харкові – до 70 тисяч⁸⁰. Загалом, за підрахунками соціологів, безпосередню участь у «Помаранчевій Революції» брали близько 6.6 млн громадян, без урахування підлітків⁸¹. У своїй промові перед Майданом Президент України В. Ющенко сказав наступне⁸²: «Ми, громадяни України, стали єдиною українською нацією. Нас не розділити ні мовами, якими ми розмовляємо, ні вірами, які ми сповідуємо, ні політичними поглядами, які ми обираємо. У нас одна українська доля. У нас одна українська гордість. Ми горді тим, що ми є українці».

Унікальність та роль «Помаранчевої революції» обумовлюється її ненасильницьким характером. Такий вид опору є проявом політичної активності «знизу»⁸³, що передбачає розумінні цінності індивіда, демократизацію

⁷⁸ 5-річчя Помаранчевої революції в оцінках експертів. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Лька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/5-richchya-pomaranchevoi-revolutsii-v-otsinkakh-ekspertiv>.

⁷⁹ Костюк Д. С. Вплив "Помаранчевої революції" на розвиток громадянського суспільства в Україні (2004-2013 рр.). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: історичні науки*. 2018. Т. 29(68), № 1. С. 19–24. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=UZ_TNU_istor_2018_29\(68\)_1_6](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=UZ_TNU_istor_2018_29(68)_1_6).

⁸⁰ Там само.

⁸¹ Головенько В. А. Громадянське суспільство як важливий чинник політичних та економічних процесів в Україні. *Український соціум*. 2007. Т. 1(18). С. 100–116. URL: <https://doi.org/10.15407/socium2007.01.089>.

⁸² Промова президента України Віктора Ющенка на майдані незалежності. *Волинські новини, незалежна громадсько-політична газета «Волинь» Газета Волинь, - свіжі новини про життя українського суспільства. Завжди перевірена та цікава інформація від редакції*. URL: <https://www.volyn.com.ua/news/9220-promova-prezidenta-ukraini-viktora-yushchenka-na-maydani-nezalezhnosti.html>.

⁸³ Медвідь Ф., Гордієнко М. Феномен "помаранчевої революції" в контексті розбудови громадянського суспільства. *Політичний менеджмент*. 2006. Т. 1. С. 44–55. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=Po_Me_2006_1_8.

суспільства та боротьбу за права та справедливість як найвищої цінності. Безумовно, ціннісний чинник відіграв центральну роль у «Помаранчевій революції», об'єднуючи націю навколо спільної мети – забезпечення демократичних принципів, прозорих виборів та розвитку громадянського суспільства в Україні.

У цьому контексті варто зауважити, що помаранчева революція сприяла об'єднанню українською нації та формуванню регіональної єдності. Прояв національної єдності відслідковується, зокрема, у формуванні об'єднаної коаліції політичних сил, що виступала проти існуючого режиму та підтримувала цінність демократії, права на вільні вибори та прозорість політичних процесів. Ця об'єднана коаліція включала такі політичні сили, як Наша Україна (політична партія Віктора Ющенка), Блок Юлії Тимошенко та інші опозиційні сили, громадські організації та активістів, які об'єдналися задля досягнення спільної мети – зміни політичного курсу країни. Формування коаліції є свідченням національної єдності та є важливим етапом руху, оскільки дозволило об'єднати ідеологічно різні політичні сили навколо ідеї демократії. Ця коаліція стала потужним політичним фронтом, що мав широку підтримку серед населення та спільно боровся за проведення чесних та прозорих виборів, а також проти фальсифікацій та порушень виборчого процесу. Охоплення різних регіонів України масовими протестами та акціями дає підстави стверджувати про регіональну єдність. Так, велика кількість людей з різних регіонів об'єдналися на вулицях Києва, а також у різних містах та містечках України. Це свідчить про єдність та спільність мети українського населення, незалежно від їхнього регіону проживання. У цьому контексті важливим є солідарність регіональних лідерів, що виступали під єдиними гаслами та виражали підтримку один одному.

Окрім того, утворення об'єднаної коаліції під час «Помаранчевої революції» демонструє сутність ненасильницької дії у політиці, коли різні політичні сили та громадські організації здатні об'єднатися навколо спільної ідеї та мети, не вдаючись до розбрату чи насильства. Таким чином, «Помаранчева революція»

стала проявом національної єдності, коли прагнення до демократичних змін переважили над політичними та ідеологічними розбіжностями

Пробудження громадянської свідомості прослідковується у збільшенні інтересу до суспільно-політичних питань, зокрема. Так, якщо станом на березень 2004 року лише 31%⁸⁴ населення був стурбований неефективністю економічних реформ в Україні, то відсоток респондентів у червні 2005 року збільшився до 50%⁸⁵. Неефективність політичних реформ у 2004 році турбувала лише 20%⁸⁶ населення, у 2005 році цей показник збільшився майже удвічі (41%); 53%⁸⁷ населення у 2004 році було стурбовано відсутністю турботи держави про своїх громадян, у 2005 році відсоток респондентів, що відповіли ствердно, - 70%⁸⁸.

Помаранчева Революція суттєво вплинула на засоби масової інформації (ЗМІ) як інституту громадянського суспільства. Вона сприяла збільшенню рівня свободи слова та незалежності ЗМІ, що стало основою для розвитку плюралістичної інформаційної культури, громадянської журналістики, та є важливим кроком до демократизації українського суспільства. Андрій Шевченко, керівник служби новин «5-го каналу» прокоментував ситуацію щодо ЗМІ наступним чином: «Ми можемо сказати, що у нас відбувалася телевізійна революція. У нас телебачення змінилося. Ми отримали помаранчеве телебачення, помаранчеву журналістику із суттєвим перекосом на цей момент у бік Ющенка. Навіть ті канали, які впродовж останніх років методично обливали лайном Ющенка, опозицію, вони просто відкрито почали підтримувати Ющенка. Ми говоримо не тільки про появу ведучих у помаранчевих краватках та дівчат-кореспондентів у помаранчевих светрах, а й про зміст новин. Ми знаємо історію про канал 1+1, де колектив на чолі з Олександром Роднянським заявив про те, що надалі вони працюватимуть чесно, без тиску. Ми знаємо про інші історії, які відбулися майже на всіх центральних каналах. Це прорив. Це революція, про що

---

⁸⁴ Головенько В. А. Громадянське суспільство як важливий чинник політичних та економічних процесів в Україні. *Український соціум*. 2007. Т. 1(18). С. 100–116. URL: <https://doi.org/10.15407/socium2007.01.089>.

⁸⁵ Головенько В. А. Громадянське суспільство як важливий чинник політичних та економічних процесів в Україні. *Український соціум*. 2007. Т. 1(18). С. 100–116. URL: <https://doi.org/10.15407/socium2007.01.089>.

⁸⁶ Там само.

⁸⁷ Там само.

⁸⁸ Там само.

ми журналісти не могли мріяти роками. Люди, що вийшли на вулиці, допомогли нам зробити те, що ми самі не могли зробити раніше»⁸⁹. 28 жовтня журналісти 5-ти українських мовників («Інтер», «Новий Канал», «НТН», «ТОНІС», та ICTV) заявили про обмеження свободи слова, відмовившись виконувати «темники» - цензурні інструкції, що накладали обмеження за зміст, який можна було оприлюднювати у ЗМІ. Пізніше ГО «Детектор медіа» опублікувала заяву, що була підписана 346 журналістами з усієї країни⁹⁰: «Всупереч стандартам професійної журналістики, влада, а під її тиском і частина власників та менеджерів телеканалів прагнуть замовчувати важливі події або перекручують їх сутність»⁹¹. Таким чином, події жовтня 2004-го року вважаються початком журналістської революції в Україні. Так, у дослідженні «Freedom House», міжнародної організації, яка щорічно проводить аналіз інституційних умов забезпечення і реалізації основних прав та свобод громадянина, рівень незалежності українських медіа у 2003-2004 рр. оцінюється рейтингом у 5.5⁹². Вже у 2005-ому році цей показник сягнув 4.75⁹³, а у 2006-2007 рр. – 3.75⁹⁴. Важливо зауважити, що рейтинг 7 є найнижчим рівнем демократії, водночас 1 – найвищим.

Асоціація «Репортери без кордонів» щорічно публікує Індекс свободи преси, який оцінює стан свободи ЗМІ в різних країнах. Він враховує фактори, такі як доступ до інформації, цензура, переслідування журналістів та інші обмеження. За результатами дослідження, Україна посіла 132 місце із 166 у 2003 році⁹⁵, у

⁸⁹ Медяний В., Гмирянська О., Донцова Л. "Помаранчева революція" та українські ЗМІ. *dw.com*. URL: <https://www.dw.com/uk/помаранчева-революція-та-українські-змі/a-2476976>.

⁹⁰ «Телекритика». Останнє десятиліття ЗМІ. Головні події в історії українських медіа 2000-2009 років. *detector.media*. URL: <https://detector.media/withoutsection/article/50530/2010-01-19-ostannie-desyatylittya-zmi-golovni-podii-v-istorii-ukrainskykh-media-2000-2009-rokiv/>.

⁹¹ Подкасти. Протести українських журналістів - 2004-10-29. *VOA*. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/a-49-a-2004-10-29-1-1-86865572/221443.html>.

⁹² Україна на терезах демократії: індекс freedom house. *Головна - Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Лька Кучеріва*. URL: <https://dif.org.ua/article/ukraina-na-terezakh-demokratii-indeks-freedom-house>.

⁹³ Там само.

⁹⁴ Там само.

⁹⁵ Рейтинг свободи преси: яке місце посідала Україна в 2002-2020 роках. *Слово і Діло*.

URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/03/16/infografika/suspilstvo/rejtynh-svobody-presy-yake-misce-posidala-ukrayina-2002-2020-rokax>.

2004 році – 138 місце із 167 країн⁹⁶, у 2005 році – 112 місце⁹⁷. Таким чином, після Революції 2004-го року ми можемо спостерігати поліпшення позицій у рейтингу свободи преси.

Після революційний період характеризується зростанням кількості громадських організацій та поживленням партійного будівництва. Політичні партії хоча й не є частиною громадянського суспільства через їх спрямованість на здобуття влади та впливу у політичній системі, однак можуть слугувати показником для аналізу громадянського активізму (частина дослідників стверджує, що політичні партії представляють громадянське суспільство до перемоги на виборах та, фактично, отримання влади). Так, за даними Міністерства юстиції України, станом на 1 січня 2003 року в Україні було зареєстровано 125 політичних партій⁹⁸, у 2004 році було зареєстровано 6 нових партій, водночас у 2005 – 21 новозареєстрована партія⁹⁹. Це найбільша кількість з часів незалежності.

Дослідження міжнародної організації CIVICUS, діяльність якої спрямована на зміцнення громадянського суспільства в усьому світі, провела дослідження «Визначення Індексу розвитку громадянського суспільства» (1999-2005). Відповідно до результатів, українському громадянському суспільству притаманна розвиненість правозахисного руху, схильність громадянського суспільства до ненасильницьких методів боротьби та високий рівень толерантності¹⁰⁰. Станом на 2005 рік, частка громадян, що були членами

⁹⁶ Рейтинг свободи преси: яке місце посідала Україна в 2002-2020 роках. *Слово і Діло*.

URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/03/16/infografika/suspilstvo/rejtynh-svobody-presy-yake-misce-posidala-ukrayina-2002-2020-rokax>.

⁹⁷ Там само.

⁹⁸ На 1 січня 2003 року Мін'юстом України зареєстровано 125 політичних партій. *Міністерство юстиції України*.

URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/na-1-sichnya-2003-roku-minyustom-ukraini-zareestrovano-125-politichnih-partiy-5283>.

⁹⁹ Політичні партії в Україні: скільки зареєстровано та скільки беруть участь у виборах. *Слово і Діло*.

URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/02/15/infografika/polityka/politychni-partiyyi-ukrayini-skilky-zareyestrovano-ta-skilky-berut-uchast-vyborax>.

¹⁰⁰ Костюк Д. С. Вплив "Помаранчевої революції" на розвиток громадянського суспільства в Україні (2004-2013 рр.). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: історичні науки*. 2018. Т. 29(68), № 1. С. 19–24.

URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=UZ_TNU_istor_2018_29\(68\)_1_6](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=UZ_TNU_istor_2018_29(68)_1_6).

формальних організацій, сягнула 12%, однак близько половини респондентів доповіли про участь у різноманітних акціях громадянського суспільства. У свою чергу, це дає підстави стверджувати про доволі високий рівень громадянського активізму в Україні.

Важливим є те, що «Помаранчева революція» сприяла визнанню світовою спільнотою України як демократичної держави з розвиненим громадянським суспільством. Так, 13 січня 2005 року Європарламент підтримав резолюцію, у якій закликав Єврокомісію та Раду ЄС розглянути інші форми асоціації з Україною¹⁰¹. У документі стверджується: «доля України пов'язана з Європою, яка вірить у чесні вибори, прозорий бізнес і свободу слова»¹⁰². Розмірковуючи про проєвропейську спрямованість Революції, Р. Офіцинський зазначив, що «європейський чинник став духовним стрижнем революції»¹⁰³. Так, якщо у 2001 році частка респондентів, що підтримував розвиток України у проєвропейському напрямку з можливістю вступу України в Євросоюз сягала лише 17%¹⁰⁴, у 2002 році – 16%.

Міжнародне визнання України як демократичної країни підтверджується результатами дослідження міжнародної організації «Freedom House». У період з 2005 по 2009 рік Україна отримувала оцінку «вільної країни» за рівнем політичних прав та свобод¹⁰⁵. Так, у звіті 2005-го року стверджується, що «Помаранчева революція» відкрила шлях до позитивних змін у соціальному,

¹⁰¹ Європарламент пропонує по-новому асоціювати Україну в ЄС. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2005/01/13/3006109/>.

¹⁰² Костюк Д. С. Вплив "Помаранчевої революції" на розвиток громадянського суспільства в Україні (2004-2013 рр.). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: історичні науки*. 2018. Т. 29(68), № 1. С. 19–24. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILEA=&S21STR=UZ_TNU_istor_2018_29\(68\)_1_6](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILEA=&S21STR=UZ_TNU_istor_2018_29(68)_1_6).

¹⁰³ Костюк Д. С. Вплив "Помаранчевої революції" на розвиток громадянського суспільства в Україні (2004-2013 рр.). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: історичні науки*. 2018. Т. 29(68), № 1. С. 19–24. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILEA=&S21STR=UZ_TNU_istor_2018_29\(68\)_1_6](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILEA=&S21STR=UZ_TNU_istor_2018_29(68)_1_6).

¹⁰⁴ 12 років поспіль, 10 – під іменем КМІС. Соціальна динаміка України: 11-та хвиля. Київ : Київ. міжнар. ін-т соціології, 2002. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/2002/prelease_december_2002.pdf.

¹⁰⁵ Україна на терезах демократії: індекс freedom house. *Головна - Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва*. URL: <https://dif.org.ua/article/ukraina-na-terezakh-demokratii-indeks-freedom-house>.

політичному та економічному житті України. Окрім того, 2004-ий рік оцінюється як рік найвищого рівня громадянської активності в Україні з часів здобуття країною незалежності. Методологія Freedom House ґрунтується на аналізі двох чинників, а саме списку політичних прав у країні та переліку громадянських свобод. Так, якщо у 2003-ому році рейтинг рівня розвитку громадянського суспільства оцінювався у 3.5¹⁰⁶, у 2004-ому році 3.75¹⁰⁷, то наступні роки характеризуються позитивною тенденцією: у 2005 році рейтинг сягнув 3.00, у період з 2006 по 2009 рік – 2.75¹⁰⁸.

Водночас, середина 2005-го року характеризується розчарування суспільства у владі через неспроможність останньої виконати обіцянки «Майдану», постійні конфлікти у Верховній Раді та Кабміні. Відставка уряду Юлії Тимошенко у 2005 році, фактично, означала кінець помаранчевої команди та призвела до розчарування у владній еліті серед населення. Усе це так чи інакше дискредитувало «прозахідний» вектор розвитку держави. А. Умланд зазначає, що піднесення активності громадянського суспільства унаслідок помаранчевої революції не було довготривалим: «Я думаю, що якраз успіхи помаранчевих подій були досягнуті до 2010 року. А потім просто пішов регрес, із приходом Януковича, - каже він. – Сталася просто деактивізація громадянського суспільства, люди скоро втратили свій початковий енергетичний заряд до свободи. Це був і результат оцих суперечок між Тимошенко і Ющенко»¹⁰⁹.

Українському громадянському суспільству післямайданного періоду притаманний так званий «постпомаранчевий синдром» - пасивність, що слідувала за відчуттям післяреволюційної ейфорії, та неготовність й надалі чинити тиск на владу та боротись за проведення необхідних реформ. Попри виникнення чималої кількості громадських об'єднань, благодійних фондів та політичних партій, багато з них носили радше декларативний характер,

¹⁰⁶ Україна на терезах демократії: індекс freedom house. Головна - Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/ukraina-na-terezakh-demokratii-indeks-freedom-house>.

¹⁰⁷ Там само.

¹⁰⁸ Там само.

¹⁰⁹ Зілгалов В. Втеча від свободи, втеча від революції. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25148528.html>.

здійснюючи діяльність тільки «на папері», не маючи можливості здійснювати вплив на публічну владу та життя громадян, відповідно.

Отже, Помаранчева революція 2004-го року здійснила значний вплив на формування та становлення українського суспільства, оскільки, фактично, стала першим бурхливим проявом політичної активності громадян з моменту здобуття Незалежності. Революція мобілізувала широкі маси українського населення, що, як наслідок, сприяло зростанню громадянської активності та свідомості. Багато громадян виявили зацікавленість у політичних процесах та стали активними учасниками громадського життя. Окрім того, Помаранчева революція сприяла розвитку громадянських організацій, незалежних ЗМІ, активізації громадських об'єднань та інших форм громадянської активності. Нарешті, громадянське суспільство стало важливим актором у політичному житті країни, здійснюючи вплив на публічну політику. Революція привернула значну увагу міжнародної спільноти, що сприяло визнанню України як демократичної держави з проєвропейським вектором розвитку. Західні країни підтримали українську опозицію та рух країни у продемократичному напрямку, що сприяло інтеграції держави в європейські структури. Серед інших важливих наслідків Революції – зростання довіри до демократичних інституцій, зміцнення України як правової держави та її демократизація. Події 2004-го року підвищили довіру до демократичних інституцій, таких як вибори, парламент та незалежні ЗМІ. Водночас, постпомаранчевий період характеризується падінням рівня довіри до українського політикуму та втратою віри у реальну спроможність впливу на публічну політику через постійні конфлікти усередині еліт та їх неспроможність провести ефективні реформи.

Загалом, Помаранчева революція відіграла важливу роль у розвитку українського громадянського суспільства, сприяла його активізації та зміцненню. Це, у свою чергу, стало важливою передумовою для подальшої демократизації України та її становлення як правової, проєвропейської та продемократичної держави.

III. СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (2004 – 2014 РР.)

3.1 Характеристика українського громадянського суспільства напередодні Революції Гідності 2013-2014 рр.

Попри автономність громадянського суспільства від владних структур та його діяльність як незалежного актора, який здатен здійснювати вплив на публічну політику, не можна заперечувати того факту, що політичний істеблішмент детермінує політичний контекст, а й отже, здійснює безпосередній вплив на розвиток громадянського суспільства.

Дійсно, авторитарна влада несе у собі ризик стримувати розвиток громадянського суспільства декількома способами¹¹⁰. По-перше, така влада може обмежувати свободу вираження думок та права людини, використовуючи цензуру та переслідування громадських активістів для пригнічення громадських ініціатив та дискредитації опозиції. По-друге, авторитарні режими часто здійснюють контроль за фінансуванням та діяльністю громадських організацій, встановлюючи строгі правила та обмеження щодо фінансування та реєстрації громадських організацій. Очевидно, це ускладнює їхню роботу та обмежує їхню незалежність. По-третє, політичний тиск та переслідування є поширеними засобами авторитарних режимів. Активісти та політичні опоненти стикаються з політичним тиском, репресіями та переслідуваннями. Це може включати затримання, незаконне застосування сили, фальшиві судові справи та інші форми насильства, що мають на меті стримати та залякати громадськість. Нарешті, авторитарні режими використовують пропаганду та маніпуляції для контролю над громадською думкою, що несе у собі загрозу негативного сприйняття громадських ініціатив населенням.

Період президентства В. Януковича (2010-2014 рр.) характеризується відкатом від демократичних принципів, обмеженнями свобод та прав громадян та

---

¹¹⁰ Leahey J., Beissinger M. R. Explaining the authoritarian crackdown on civil society. *Princeton university undergraduate senior theses*. 2017. URL: <https://dataspace.princeton.edu/handle/88435/dsp010r967634h>.

стагнацією українського громадянського суспільства, відповідно¹¹¹. Одними із основних факторів, що сприяли обмеженню розвитку українського громадянського суспільства були зміцнення політичної централізації та концентрація влади в руках президента та його оточення. Президентська партія «Партія Регіонів» активно контролювала ключові політичні інституції, засоби масової інформації та економічні ресурси. Рішенням Конституційного Суду України від 30.09.2010¹¹² конституційну реформу 2004-го року було визнано як таку, що не відповідає Основному Закону. Для політичної системи України це, фактично, означало повернення до президентсько-парламентської форми правління та збільшення повноважень Президента. Стало очевидним, що ключові свободи та права громадян, такі як свобода вираження поглядів, свобода мирних зібрань та об'єднань, право на справедливий суд та недоторканість приватного життя сприймалися тодішньої владою як загроза для розширення авторитарного правління. Економічна криза та зростання бідності супроводжувалися зміцненням авторитарного режиму. У поєднанні з безпрецедентним масштабом корупції ці тенденції призвели до втрати довіри до ключових державних інституцій та громадського невдоволення.

Помітними були випадки політичного переслідування та репресій проти журналістів, активістів та політичних опонентів режиму. Зокрема, у березні 2011 року представниками МВС було проведено незаконний обшук у помешканні журналістки-блогера Олени Білозерської, що підозрювалася у спробі підпалу офісу Партії Регіонів у Києві¹¹³. Як стверджують правозахисники: «на момент проведення обшуку відносно пані Білозерської не було порушено жодної кримінальної справи, вона не мала статус підозрюваної, відтак, проведення в неї обшуку та вилучення майна як у свідка по кримінальній справі мало бути

¹¹¹ Matviychuk O. Political persecution of civil society. *Razom*. URL: <https://www.razomforukraine.org/projects/policyreport/civil-society-in-ukraine/>.

¹¹² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 року N 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України): Рішення Конституц. Суду України від 30.09.2010 р. № 20-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10#Text>.

¹¹³ Журналістку Білозерську обшукали й допитали. *BBC News Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news/2011/01/110113_bilozerska_ob.

максимально збалансованим»¹¹⁴. Даний кейс є лише одним із небагатьох, однак яскраво репрезентує ситуацію в українському медіа-просторі тих часів. Протягом року після обрання Януковича та розширення президентських повноважень міжнародні правозахисні організації, такі як Freedom House¹¹⁵ та Amnesty International повідомили про початок систематичного наступу на основні права та свободи громадян з боку уряду, а також про повернення практики політичних переслідувань. За результатами опитування групи «Рейтинг, проведеного у вересні 2010-го року, 41% респондентів ствердно відповіли на запитання про наявність тиску на мас-медіа з боку уряду, у той час як у квітні цей показник сягав 18%¹¹⁶. Відповідно до дослідження організації «Репортери без кордонів», Україна посіла 131 місце (зі 179) у рейтингу свободи преси. Для порівняння у 2009 році позиція України у рейтингу – 89¹¹⁷. Правоохоронні органи активно використовувались владою для переслідування громадянського суспільства та придушення свободи слова та зібрань¹¹⁸. У цьому контексті показовим є незаконний розгін протестів у червні 2013 року, коли учасники мітингу вимагали притягнути до відповідальності представників міліції, яких підозрювали у побитті та згвалтуванні місцевої мешканки¹¹⁹.

У цей період також спостерігалися спроби контролю громадських фінансових ресурсів та обмеження їхньої незалежності. Влада встановлювала складні процедури фінансування громадських організацій, що суттєво ускладнювало можливості розвитку. Так, у січні 2014 року Верховною Радою України було прийнято законопроект «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних

¹¹⁴ Журналістку Білозерську обшукали й допитали. *BBC News Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news/2011/01/110113_bilozerska_ob.

¹¹⁵ Звіт Freedom House щодо стану демократії та захисту прав людини в Україні / Д. Крамер та ін. Freedom House, 2011. 26 с. URL: https://www.freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/Freedom%20House_UKR.pdf.

¹¹⁶ Pressure increases on ukrainian media. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. URL: https://www.rferl.org/a/Survey_Suggests_Ukrainian_Media_Under_Increasing_Pressure/2182621.html.

¹¹⁷ Рейтинг свободи преси: яке місце посідала Україна в 2002-2020 роках. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/03/16/infografika/suspilstvo/rejtnh-svobody-presy-yake-misce-posidala-ukrayina-2002-2020-rokax>.

¹¹⁸ Kramer A. E. Ukrainian prime minister resigns as parliament repeals restrictive laws (published 2014). *The New York Times*. URL: <https://www.nytimes.com/2014/01/29/world/europe/ukraine-prime-minister-resign.html>.

¹¹⁹ Солонина Є. Антиміліцейський Майдан триває – попри побої міліції. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25051588.html>.

законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян»¹²⁰, що фактично унеможлиблював отримання фінансування з іноземних джерел: «громадське об'єднання, яке виконує функції іноземного агента – це громадське об'єднання, що для забезпечення своєї діяльності отримує грошові кошти або майно від іноземних держав, їх державних органів, неурядових організацій інших держав, міжнародних неурядових організацій, іноземних громадян, осіб без громадянства або уповноважених ними осіб, що отримують грошові кошти чи інше майно від вказаних джерел, а також бере участь, в тому числі в інтересах іноземних джерел, в політичній діяльності на території України»¹²¹.

В цілому, стагнація громадянського суспільства за часів президенства Януковича була обумовлена обмеженням демократичних принципів, політичним тиском, репресіями та контролем над ключовими інституціями. Це, у свою чергу, призвело до зменшення можливостей громадської участі, обмеження свободи вираження думок та впливу на політичні процеси, що загальмувало розвиток громадянського суспільства у цей період.

3.2 Вплив Революції Гідності 2013-2014 років на розвиток українського громадянського суспільства

Роль українського громадянського суспільства у Революції Гідності (2013-2014 рр.) була визначальною. Громадянське суспільство відіграло ключову роль у формуванні масового руху, уможлививши успіх Революції Гідності. Директор Центру демократії та верховенства права Тарас Шевченко, аналізуючи роль громадянського суспільства у Революції Гідності та постмайданний період стверджує, що «в Україні громадські організації роблять те, чим в інших країнах займаються уряди. Вони пишуть закони, формують політики і плани змін, за які мали б відповідати державні інститути. Власне завдяки цьому під час Майдану і

---

¹²⁰ Рада прийняла закон про "іноземних агентів" - Український тиждень. *Український тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/rada-pryjniala-zakon-pro-inozemnykh-ahentiv/>.

¹²¹ Рада прийняла закон про "іноземних агентів" - Український тиждень. *Український тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/rada-pryjniala-zakon-pro-inozemnykh-ahentiv/>.

вдалось швидко запланувати порядок денний реформ, бо у ГО були напрацьовані законопроекти, готові рішення проблем»¹²².

Революція Гідності призвела до суттєвих політичних, правових, соціально-економічних та соціокультурних змін, що сприяли трансформації колективної ідентичності громадян України. Важливо зауважити, що 37.9% учасників сприймали події Євромайдану як усвідомлену боротьбу громадян, що об'єдналися на захист своїх прав¹²³. Фактично, Революція здійснила значний вплив на усвідомлення громадянами щодо можливостей захисту своїх прав та впливу на державну політику. Зміни у політичній системі України, зокрема президентської влади, конституційні тощо, сприяли формуванню усвідомлення реального потенціалу громадянського суспільства. Серед наслідків Революції Гідності, - посилення національної ідентичності громадян. Так, з 2013 року стрімко зростає відсоток респондентів, що пишаються своєю приналежністю до України. Відома українська соціологиня Ірина Бекешкіна стверджує: «Така позиція, як патріотичні почуття громадянина України, стабільно з 2000 року становила 9 відсотків, 12 відсотків у 2006-му році, у 2015-му – 42 відсотки. Тобто бачимо, наскільки зростає відчуття своєї належності до України і своєї відповідальності за цю країну»¹²⁴. Відповідно до результатів дослідження групи «Рейтинг» близько 40% українців у 2012 та 2013 роках вважали себе безумовними патріотами своєї країни, у 2014 році цей показник сягнув 50%¹²⁵. Окрім того, стрімко зростає відсоток населення, що вважає українську мову рідною: з 57% у 2012 році до 67% у 2014 році¹²⁶. Український науковець С. Єскельчик стверджує, що «очевидно, Революція Гідності є революцією

¹²² 5 років після Майдану: перемоги та завдання для громадянського суспільства | Центр демократії та верховенства права. *Центр демократії та верховенства права*. URL: <https://cedem.org.ua/news/5-rokiv-pislya-majdanu-peremogy-ta-zavdannya-dlya-gromadyanskogo-suspilstva/>.

¹²³ Річниця Майдану – опитування громадської та експертної думки. *Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва*. URL: <https://dif.org.ua/article/richnitsya-maydanu-opituvannya-gromadskoi-ta-ekspertnoi-dumki>.

¹²⁴ Борщ Я. Все більше українців пишаються, що вони громадяни України – дослідження. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27201744.html>.

¹²⁵ Ткачук Р. Якщо порівняти з 2012 роком, патріотизм українського суспільства зріс у 2,4 раза. *АрміяInform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/11/10/yak-porivnyaty-z-2012-rokom-patriotyzm-ukrayinskogo-suspilstva-zris-u-24-raza/>.

¹²⁶ Українську мову вважають рідною 76% жителів країни - опитування. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3439549-ukrainsku-movu-vvazaut-ridnou-76-ziteliv-kraini-opituvanna.html>.

громадянського суспільства, для якого важливим є цінності, які можуть бути втілені у мові: говорити українською стає важливим. Адже тепер більшість українських громадян визнають важливість української мови, навіть якщо поки що не говорять українською»¹²⁷.

Революція Гідності відіграла важливу роль у процесі об'єднання української нації та її консолідації. Акції протесту 2013-2014 рр. об'єднали різні соціальні групи, регіони та етнічні громади навколо спільних цінностей та ідеалів. Відповідно до портрету середньостатичного учасника Майдану, середній вік учасника – 36 років, переважно спеціалісти з вищою освітою, що у побуті спілкуються українською мовою¹²⁸. Проявом консолідації, зокрема, є створення ініціатив самоорганізації, зокрема наступні¹²⁹: «Євромайдан-SOS», що займалися наданням правової допомоги потерпілим та забезпечували захист учасників Євромайдану у судах; самооборона Майдану – структурні одиниці, що фокусувались на досягненні безпеки учасників протестного руху та підтримки громадського порядку; Автомайдан, громадський сектор Євромайдану, медична служба, польові кухні, народний госпіталь, бібліотека та багато інших. Загалом, події Революції Гідності зміцнили почуття національної приналежності та сприяли формуванню єдиного національного руху, що прагне до демократичних змін, розвитку громадянського суспільства та захисту національних цінностей. Водночас, консолідація громадянського суспільства є важливою передумовою його можливості здійснювати реальний вплив на публічну політику, а також мобілізувати громадян для участі у політичних процесах.

Важливим наслідком Революції Гідності стала масова мобілізація населення, зокрема громадянського суспільства. Протести, що розпочалися у листопаді 2013 року як наслідок відмови уряду підписати угоду про асоціацію з Європейським Союзом, швидко перетворилися на масовий рух, який об'єднав

¹²⁷ "Майдан як постмодерна революція: проблеми термінології" – круглий стіл. *Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності*. URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/1540>.

¹²⁸ Соціологи опублікували портрет Євромайдану. *BBC News Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/12/131210_euromaydan_sociology_or.

¹²⁹ 21 листопада – День Гідності та Свободи: інформаційно-методичні матеріали. *Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності*. URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/1734>.

людей з різних верств населення. За даними Фонду «Демократичні ініціативи», майже 10 мільйонів громадян прямо чи опосередковано брали участь у Революції Гідності¹³⁰. Зокрема, 5% респондентів брали участь у протестних акціях у Києві, 6% - у інших містах чи селах, а ще 9% допомагали із наданням важливих громадських послуг, таких як надання медичної допомоги, розподіл харчів та матеріальної допомоги, організація тимчасового притулку тощо¹³¹. Відповідно до опитувань КМІС, з 2004 року протестні наміри українців ставали дедалі слабшими. Так, якщо у 2004 році 36% респондентів ствердно відповіли на питання про готовність брати участь у акціях соціального протесту, 32% - у лютому 2009 року, 25% - у лютому 2011 року, 22% - у середині 2013 року¹³². Із загостренням подій у ході Революції Гідності, відсоток респондентів, що були готові брати участь у протестних акціях, відповідно, збільшувався. Так, наприкінці листопада і на початку грудня рівень протестної готовності населення України значно підвищився і став зіставним з рівнем останніх місяців 2004 року. Кількість протестів у 2014 році стрімко зросла, порівнюючи з 2013 роком. Відповідно до результатів дослідження Центру соціальних та трудових досліджень, рівень протестної активності у серпні-жовтні 2014 року майже удвічі перевищував аналогічні показники у 2013 році. Так, упродовж 2013 року (до 20 листопада 2013 року) у середньому було зафіксовано близько 300 протестів щомісячно, то у 2014 році, а саме в серпні, вересні та жовтні, їх кількість сягнула близько 740 у місяць¹³³. Таким чином, масовість протестних рухів під час подій 2013-2014 років та реальні зміни у політичній системі країни призвели до зростання рівня політичного активізму серед населення.

Починаючи з 2014 року, рівень довіри населення до громадянського суспільства невпинно зростає. Так, за даними фонду «Демократичні ініціативи» та Центру Разумкова, у 2015 році баланс довіри-недовіри до громадських

¹³⁰ Річниця Майдану – опитування громадської та експертної думки. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/richnitsya-maydanu-opituvannya-gromadskoi-ta-ekspertnoi-dumki>.

¹³¹ Там само.

¹³² Прес-релізи та звіти - Готовність населення України до участі в акціях соціального протесту. КМІС. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=214>.

¹³³ Розвиток громадянського суспільства в Україні: аналітична доповідь / В. М. Яблонський та ін. Київ : Нац. ін-т стратег. дослідж., 2015. 60 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-11/Korniyevskiy_12_11-58701.pdf.

організацій є позитивним (+13%)¹³⁴. У свою чергу, це дає підстави стверджувати про стрімкий розвиток громадянського суспільства як автономного інституту, що здатен здійснювати реальний вплив на державу політику.

3.3 Порівняльний аналіз трансформацій громадянського суспільства України унаслідок Революцій 2004-го та 2013-2014-го рр.

Помаранчева революція 2004-го року та Революція Гідності 2013-2014-го рр. здійснили вагомий внесок у розвиток українського громадянського суспільства. Хоча обидві події сприяли активізації громадян та змінам у політичній системі, зміни, що відбулися в українському громадянському суспільстві унаслідок революцій, дещо різняться. Нижче наведений порівняльний аналіз трансформацій громадянського суспільства України унаслідок цих революцій. Для його проведення ми використали методологію дослідження К. Малени та В. Ф. Гейнріха¹³⁵, що передбачає вимір громадянського суспільства за чотирма критеріями: структура, середовище, цінності та можливість здійснювати вплив на публічну політику.

Першим критерієм, відповідно до К. Малени та В. Ф. Гейнріха, є структура громадянського суспільства, що включає у себе такі чинники, як розмір, рівень організованості та кількість ресурсів, доступних для акторів громадянського суспільства. Можна стверджувати, що рівень координації та організованості громадянського суспільства був значно вищим у післяреволюційний період 2014 року. Перебіг подій Помаранчевої революції був певною мірою «спланованим», адже опозиція та мережі НГО припускали можливість фальсифікації виборів та заздалегідь готувались до підготовки акцій протесту. Водночас, спонтанність подій 2014-го року зумовила самоорганізований характер Євромайдану, що не був гомогенною або ієрархічно організованою структурою, а радше відкритою громадою. Досвід самоорганізації громади і період подій Революції Гідності став

¹³⁴ Кому більше довіряють українці: владі, громадськості, ЗМІ..?. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/komu-bilshe-doviryayut-ukraintsi-vladi-gromadskosti-zmi>.

¹³⁵ Malena C., Heinrich F. Can we measure civil society? A proposed methodology for international comparative research. *Development in practice*. 2007. Vol. 17. P. 338–352. URL: https://www.researchgate.net/publication/248980707_Can_We_Measure_Civil_Society_A_Proposed_Methodology_for_International_Comparative_Research.

важливим чинником подальшої інституціоналізації громадянського суспільства¹³⁶. Окрім того, період Революції Гідності характеризується становленням та розгортанням волонтерського руху. За результатами соціологічних опитувань, у 2015 році громадяни довіряли найбільше саме волонтерам: індекс довіри за 5-бальною шкалою сягав 3.48, у той час як ВРУ – 2.03, уряду – 2.02, Президентіві – 2.33¹³⁷. 42.6% респондентів ствердили, що «вони (тут йдеться про волонтерів) багато в чому замінили державні структури і працюють набагато ефективніше»¹³⁸.

Після революційний період 2014 року для громадянського суспільства характеризується більшою фінансовою стабільністю його організацій. Так, відповідно до Індексу сталості ІГС, показник фінансової стійкості у 2011-2013 рр. сягнув 4.3, а вже у 2014 році – 4.2 (важливо зауважити, що максимально позитивний показник – 1, максимально негативний – 7)¹³⁹. При цьому, розподіл часток більшості джерел фінансування ІГС у 2004 році та 2014 році суттєво не змінився¹⁴⁰.

Відповідно до Індексу сталості розвитку організацій громадянського суспільства (CSOSI), що здійснює свою оцінку за сімома критеріями, такими як сталий розвиток ОГС, правове середовище, організаційна спроможність, фінансова життєздатність, кампанія громадського представництва, послуги, інфраструктура та ставлення з боку громадськості, загальний рівень сталості сектору ОГС у 2013 році значно покращився. Якщо у 2004 році цей показник сягнув 3.8, то у 2013 році – 3.4¹⁴¹.

¹³⁶ Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні / ред. О. Резнік. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2019. 288 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/rezник.o.s/sociological-dimensions-of-civil-society-in-ukraine.pdf>.

¹³⁷ Там само.

¹³⁸ Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні / ред. О. Резнік. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2019. 288 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/rezник.o.s/sociological-dimensions-of-civil-society-in-ukraine.pdf>.

¹³⁹ Стан розвитку громадянського суспільства в Україні: шлях протягом 30-ти років та ключові аспекти 2021 року. Київ : Нац. ін-т стратег. дослідж., 2021. 112 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Tyschenko_Yuliia/Stan_rozvytku_hromadianskoho_suspilstva_v_Ukraini_shliakh_p_rotiahom_30-ty_rokiv_ta_kliuchovi_aspekty.pdf?PHPSESSID=jj71sl2f1lbfriptt66n3d9ov0.

¹⁴⁰ Там само.

¹⁴¹ Індекс сталості розвитку організацій громадянського суспільства 2013 | Громадський Простір. *Громадський Простір*. URL: <https://www.prostir.ua/?focus=indeks-stalosti-rozvytku-orhanizatsij-hromadyanskoho-suspilstva-2013>.

Водночас, спільним для постреволюційних періодів 2004 та 2014 років є піднесення громадського активізму, що яскраво проявляється у зростанні кількості новостворених громадських організацій та партій. Поспомаранчевий період, однак, характеризується «помаранчевим синдромом» - ситуацією, за якої попри велику кількість наявних громадських організацій та політичних партій, вони не здійснюють реального впливу на політичне життя країни, а радше є декларативними, тобто такими, що функціонують «на папері» через недостатній рівень інституційної спроможності, нормативно-законодавчої бази та інших особливостей політичної системи.

Наступним критерієм порівняння, відповідно до К. Малени та В. Ф. Гейнріха, є середовище, у рамках якого діє громадянське суспільство, що, зокрема включає у себе такі чинники як: соціально-економічний контекст, забезпечення базових прав та свобод громадян, політичний контекст. У цьому контексті важливо зауважити, що після Революції 2004-го року виникла проблема відсутності чіткої нормативно-правової бази для участі громадськості у політичному процесі, що для громадянського суспільства означало брак ефективних механізмів та інструментів для його залучення до формування та прийняття публічних політик. Відповідна законодавча база формується в Україні лише у 2010 році із прийняттям Постанови Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. №996 «Про забезпечення участі громадськості у формування та реалізації державної політики»¹⁴². Постановою передбачається створення інституту громадських рад, що фактично уможливили практику громадських консультацій. Лише у 2020 році Урядом України було затверджено законопроект «Про публічні консультації»¹⁴³. Водночас, політичний істеблішмент став більш відкритим до діалогу та партнерства з громадськими організаціями. Були створені майданчики для обговорення проблем та спільного пошуку рішень, такі як публічні слухання, круглі столи та інші формати. У цьому контексті доволі показовим є прийняття у

---

¹⁴² Нормативно-правова база, що забезпечує громадянську участь в Україні. *Громадянська мережа ОПОРА*. URL: <https://www.oporaua.org/article/samovriaduvannia/partysypatsiia/19533-normativno-pravova-baza-shcho-zabezpechuie-gromadiansku-uchast-v-ukrayini>.

¹⁴³ Там само.

2015 році Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства, а також прийняття законопроектів про громадські об'єднання, про доступ до публічної інформації, про прозорість у державних закупівлях тощо.

Російська збройна агресія у 2014 році детермінувала політичний контекст, у рамках якого функціонувало громадянське суспільство тих часів. Війна сприяла консолідації нації та зміцнення української ідентичності: збільшилась кількість громадян, що пишаються своїм українським громадянством (від 48% респондентів у 2013-ому році до 60% у 2014 році)¹⁴⁴, а також кількість громадян, що вважають українську мову рідною (від 57% у 2012 році, до 62% у 2013 та 67% у 2014 році). Водночас, консолідоване суспільство сприяє розвитку громадянського суспільства, створюючи умови для розвитку його інституційної складової.

Третім критерієм порівняння у нашому дослідженні є цінності громадянського суспільства. Варто зауважити, що стратегічні цілі Помаранчевої революції та Революції Гідності суттєво відрізнялись: якщо у 2004-ому році вимоги громадянського суспільства стосувалися радше дотримання базових прав і свобод громадян, а саме чесних та прозорих виборів, то у 2014 році очікування були спрямовані на фундаментальні системні зміни у країні, що передбачали проєвропейський вектор розвитку країни¹⁴⁵. Спільним є, однак, консолідація громадянського суспільства навколо демократичних цінностей та об'єднання різних соціальних груп та представників різних соціальних регіонів навколо спільної мети.

Останнім критерієм, на основі якого було здійснене порівняльне дослідження, - можливість здійснювати вплив на публічну політику. Так, рівень впливу громадянського суспільства після Революції 2004-го року був доволі низьким. Це пояснюється, зокрема, недостатньою організаційною структурою: багато

---

¹⁴⁴ Українські особливості - Більшість українців пишається своїм громадянством. Але майже половина не вважає свою державу справді незалежною... *Львівська Пошта*. URL: <https://www.lvivpost.net/ukraine/n/36974>.

¹⁴⁵ Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні / ред. О. Резнік. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2019. 288 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/reznik.o.s/sociological-dimensions-of-civil-society-in-ukraine.pdf>.

активістів, що брали участь у протестах, не змогли об'єднатися у стійкі громадські організації. Відсутність координації обмежувала їх здатність впливати на державну політику. Окрім того, системні проблеми, такі як низька довіра до політичних інститутів, високий рівень корупції, нестабільність політичної ситуації у країні сприяли зменшенню рівня громадської активності у постмайданний період. Невиправданість масових очікувань щодо реформування країни та змін на краще, зрештою, призвели до падіння рівня довіри до ключових інститутів, зокрема громадянського суспільства, через втрату віри у можливість реального впливу на державну політику¹⁴⁶. Дійсно, у результаті Помаранчевої Революції було досягнуто повторного проведення президентських виборів, що відбулися з використанням більш прозорої та демократичної процедури. Однак, після перемоги В. Ющенка, надії на швидке впровадження реформ та подолання корупції не виправдалися, а політична ситуація загострилася (це, зокрема, є наслідком розколу еліт та постійної конфронтації уряду на чолі з Ю. Тимошенко та президента В. Ющенка).

Водночас, громадянське суспільство після Революції Гідності стало рушійною силою у реалізації низки вкрай актуальних реформ. Імпульс, що домінував усередині суспільства внаслідок революційних подій 2004 року та 2013-2014 років, відкрив «війно можливостей», що є сприятливим для впровадження всеохоплюючих реформ¹⁴⁷. Якщо у 2004 році період «надзвичайної ситуації» не був використаний владою, то 2014 році було ініційовано низку болючих, проте всеохоплюючих реформ. Аналітичний центр VoxUkraine, що здійснює моніторинг та аналіз реформ, аналізуючи постмайданний період, стверджує, що «попри надзвичайно складну ситуацію, Україна не зазнала колапсу. Натомість, вона стала на амбітний шлях структурних реформ...І має підстави пишатися своїми досягненнями. Деякі будівельні блоки, необхідні для створення

---

¹⁴⁶ Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні / ред. О. Резнік. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2019. 288 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/reznik.o.s/sociological-dimensions-of-civil-society-in-ukraine.pdf>.

¹⁴⁷ Шість років після Революції гідності: що змінилося? / В. Дубровський та ін. Київ : CASE Україна, 2020. 101 с. URL: https://case-ukraine.com.ua/content/uploads/2020/06/6-years-of-the-Revolution-of-Dignity_UA.pdf.

демократичного, зрілого й процвітаючого суспільства, вже встановлені, тож ми залишаємось оптимістами, переконаними в тому, що Україна успішно реалізує решту пунктів реформаторського порядку денного і стане успішною країною». Так, у 2014 році було започатковано 144 реформи¹⁴⁸. Особливого успіху було досягнуто у реформі газового сектору, банківській системі та трансформації НБУ, державних закупівлях, децентралізації, бізнес середовищі, а також патрульній поліції. Роль громадянського суспільства у впровадженні реформ у постреволюційний період полягає у здійсненні тиску на державні інститути для здійснення реформ, відстеження їх впровадження, а також інформування громадськості про їх перебіг¹⁴⁹. У дослідженні аналітичного центру Chatham House йдеться: «Українське громадянське суспільство має всі підстави пишатися своїми нинішніми здобутками. Після Євромайдану суспільство вже не було таке паралізоване, як після Помаранчевої революції 2004-2005 років»¹⁵⁰.

---

¹⁴⁸ Провідник реформ: шість досягнень й сім невдач України з часів перемоги Майдану. *VoxUkraine*. URL: <https://voxukraine.org/longreads/three-years-of-reforms/index-ua.html#formhttp://>.

¹⁴⁹ Громадянське суспільство та криза в Україні. Орг. з безпеки та співробітництва в Європі: спец. моніторинг. Місія в Україні, 2015. 10 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/1/217531.pdf>.

¹⁵⁰ Роль громадянського суспільства України в реформах - звіт Chatham House. *Together EU4Civil Society*. URL: <https://euprostitir.org.ua/stories/133507>.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження українського громадянського суспільства напередодні та після Помаранчевої революції 2004 року та Революції Гідності 2013-2014 років дозволило отримати наступні результати.

По-перше, вдалося описати домінуючі підходи до визначення громадянського суспільства у сучасній західній політичній науці, а саме розгляду його як сукупності організацій, інституцій та груп, що діють поза межами державних структур. Окрім того, розкрито «габермасівський» підхід до розуміння громадянського суспільства, що розглядає громадянське суспільство як спосіб реалізації спільного інтересу, а також підхід, за якого громадянське суспільство розглядається як якісна характеристика суспільства, що може слугувати показником рівня його еволюційного розвитку.

По-друге, було виокремлено основні чинники, що зумовлювали становлення на розвиток суспільства у перші роки незалежності. Можемо стверджувати, що факторами, що визначали розвиток громадянського суспільства були 1) перебування України у складі СРСР; 2) відновлення політичного плюралізму у 1988-1989 роках; 3) підтримка частиною населення комуністичної ідеології та політичних принципів комуністичної партії у перші роки здобуття Україною незалежності.

По-третє, у ході дослідження вдалося виокремити характерні риси, що були притаманні українському громадянському суспільству напередодні Помаранчевої революції. Встановлено, що громадянське суспільство (1991-2004 рр.) характеризувалося низьким рівнем політичної активності, недостатнім рівнем інституціоналізації та низьким рівнем довіри до політичних інститутів.

По-четверте, під час роботи було виявлено основні зміни, що відбулися у громадянському суспільстві після Революції 2004 року. Помаранчева революція стала точкою біфуркації становлення українського громадянського суспільства, фактично, точкою відліку його народження. Серед наслідків Революції, - підвищення рівня політичного активізму та пробудження громадянської свідомості. Окрім того, встановлено, що громадянському суспільству

постмайданного періоду був притаманний «постпомаранчевий синдром», що характеризується пасивною діяльністю інституцій та організацій та відсутністю реальної можливості їх впливу на політичне життя країни.

По-п'яте, встановлено характерні риси, що були притаманні громадянському суспільству України напередодні Революції Гідності 2013-2014 років. Даний період характеризується стагнацією громадянського суспільства через обмеження демократичних принципів, політичний тиск, репресії та контроль над ключовими інституціями урядом В. Януковича.

По-шосте, описано основні трансформації, що були характерні українському громадянському суспільству після подій Революції Гідності 2013-2014 років. Це, зокрема, масова мобілізація суспільства, консолідація української нації, зміцнення інститутів громадянського суспільства та більший рівень координації усередині громадянського суспільства.

Насамкінець, у рамках дослідження було здійснено порівняльний аналіз трансформацій громадянського суспільства унаслідок Помаранчевої революції 2004 року та Революції Гідності 2013-2014 років за методологією виміру К. Малени та В. Ф. Гейнріха. Громадянське суспільство у постмайданний період (2004-2005 рр.) характеризується втратою довіри до державних інституцій, а також «постпомаранчевим синдромом». Виявлено, що рівень координації та організованості громадянського суспільства був вищим у післяреволюційний період 2014-го року. Окрім того, післяреволюційний період 2014-го року характеризується більш сприятливим соціально-політичним та інституційним середовищем. Водночас, спільним для постреволуційних періодів є консолідація громадянського суспільства навколо демократичних цінностей, мобілізація суспільства та зміцнення національної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук Т. Концепт громадянського суспільства в сучасних теоріях демократії. *Політичний менеджмент*. 2012. Т. 1, № 2. С. 10–17. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/adriichuk_kontsept.pdf.
2. Балакірева О. М. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві. *Український соціум*. 2002. С. 21–32. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2002/01/21-32_no-1_vol-1_2002_UKR.pdf.
3. Беззуб'як М. „Громадянське суспільство”: аналітичний концепт чи реальність?. *Політичний менеджмент*. 2013. № 59. С. 107–115. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/bezzubiak_gromadianske.pdf.
4. Борщ Я. Все більше українців пишаються, що вони громадяни України – дослідження. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27201744.html>.
5. ГО "Детектор медіа". Індекс сталості організацій громадянського суспільства в Україні зростає – дослідження. *cs.detector.media*. URL: <https://cs.detector.media/infospace/texts/182667/2020-11-20-indeks-stalosti-organizatsiy-gromadyanskogo-suspilstva-v-ukraini-zrostaie-doslidzhennya/>.
6. Головенько В. А. Громадянське суспільство як важливий чинник політичних та економічних процесів в Україні. *Український соціум*. 2007. Т. 1(18). С. 100–116. URL: <https://doi.org/10.15407/socium2007.01.089>.
7. Громадянське суспільство та криза в Україні. Орг. з безпеки та співробітництва в Європі: спец. моніторинг. місія в Україні, 2015. 10 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/1/217531.pdf>.
8. Декларація принципів УГС: плани і здійснення/нездійснення. *Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт*. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/dopovidi/konferenciya-ugs/deklaraciya-pryncypiv-ugs-plany-i-zdiysnnyanezdiysnennya>.

9. Дубас Н. Ідея громадянського суспільства у працях античних мислителів та філософів середньовіччя. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*. 2013. Т. 1. С. 19–26. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=AS P_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Nvlduvs_2013_1_5.
10. Європарламент пропонує по-новому асоціювати Україну в ЄС. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2005/01/13/3006109/>.
11. Журналістку Білозерську обшукали й допитали. *BBC News Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news/2011/01/110113_bilozerska_ob.
12. Звіт Freedom House щодо стану демократії та захисту прав людини в Україні / Д. Крамер та ін. Freedom House, 2011. 26 с. URL: https://www.freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/Freedom%20House_UKR.pdf.
13. Зілгалов В. Втеча від свободи, втеча від революції. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25148528.html>.
14. Індекс сталості розвитку організацій громадянського суспільства 2013 | Громадський Простір. *Громадський Простір*. URL: <https://www.prostir.ua/?focus=indeks-stalosti-rozvytku-orhanizatsij-hromadyanskoho-suspilstva-2013>.
15. Ковальчук С. Про правові основи громадянського суспільства та його взаємодію з органами публічної влади. *Навчально-науковий інститут права та психології Національного університету “Львівська політехніка”*. 2017. С. 91–97. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13149/16.pdf>.
16. Кому більше довіряють українці: владі, громадськості, ЗМІ..?. *Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва*. URL:

<https://dif.org.ua/article/komu-bilshe-doviryayut-ukraintsi-vladi-gromadskosti-zmi>.

17. Конституція України : Офіц. вид. Київ : Парлам. вид-во, 2001. 92 с.
18. Костюк Д. С. Вплив "Помаранчевої революції" на розвиток громадянського суспільства в Україні (2004-2013 рр.). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: історичні науки*. 2018. Т. 29(68), № 1. С. 19–24. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=AS P_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=UZTNUistor201829\(68\)16](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=AS P_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=UZTNUistor201829(68)16).
19. Левчук К. І. Розвиток громадських організацій України протягом 90–Х років ХХ ст. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. № 130. С. 93–96. URL: <http://repository.vsau.org/getfile.php/16842.pdf>.
20. "Майдан як постмодерна революція: проблеми термінології" – круглий стіл. *Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності*. URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/1540>.
21. Медвідь Ф., Гордієнко М. Феномен "помаранчевої революції" в контексті розбудови громадянського суспільства. *Політичний менеджмент*. 2006. Т. 1. С. 44–55. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=AS P_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=PoMe200618.
22. Медяний В., Гмирянська О., Донцова Л. "Помаранчева революція" та українські ЗМІ. *dw.com*. URL: <https://www.dw.com/uk/помаранчева-революція-та-українські-змі/a-2476976>.
23. Мерник А. М. Підходи до розуміння громадянського суспільства: шляхи становлення. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Т. 21,

№ 2011.

С. 148–161.

URL:

https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3184/1/Mernyk_148.pdf.

24. Мороз Н. О. Становлення громадянського суспільства незалежної України (1991-2010 рр.): Докторська дисертація. Дніпро, 2018. 253 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Moroz_Nina/Stanovlennia_hromadianskoho_suspilstva_nezalezhnoi_Ukrainy_1991_2010_rr.pdf.
25. На 1 січня 2003 року Мін'юстом України зареєстровано 125 політичних партій. *Міністерство юстиції України*. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/na-1-sichnya-2003-roku-minyustom-ukraini-zareestrovano-125-politichnih-partiy-5283>.
26. Нормативно-правова база, що забезпечує громадянську участь в Україні. *Громадянська мережа ОПОРА*. URL: <https://www.oporaua.org/article/samovriaduvannia/partysypatsiia/19533-normativno-pravova-baza-shcho-zabezpechuie-gromadiansku-uchast-v-ukrayini>.
27. Подкасти. Протести українських журналістів - 2004-10-29. VOA. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/a-49-a-2004-10-29-1-1-86865572/221443.html>.
28. Політичні партії в Україні: скільки зареєстровано та скільки беруть участь у виборах. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/02/15/infografika/polityka/politychni-partiyi-ukrayini-skilky-zareyestrovano-ta-skilky-berut-uchast-vyborax>.
29. Портал "Громадський Простір". Громадянське суспільство України – у цифрах і фактах. огляд досліджень | громадський простір. *Громадський Простір*. URL: <https://www.prostir.ua/?focus=hromadyanske-suspilstvo-ukrajiny-u-tsyfrah-i-faktah-ohlyad-doslidzhen>.
30. Прес-релізи та звіти - Готовність населення України до участі в акціях соціального протесту. *КМІС*. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=214>.
31. Провідник реформ: шість досягнень й сім невдач України з часів перемоги Майдану. *VoxUkraine*. URL: <https://voxukraine.org//longreads/three-years-of-reforms/index-ua.html#formhttp://>.

32. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади : Постанова Каб. Міністрів України від 05.11.2008 р. № 976 : станом на 19 берез. 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-п#Text>.
33. Промова президента України Віктора Ющенка на майдані незалежності. *Волинські новини, незалежна громадсько-політична газета «Волинь» Газета Волинь, - свіжі новини про життя українського суспільства. Завжди перевірена та цікава інформація від редакції.* URL: <https://www.volyn.com.ua/news/9220-promova-prezidenta-ukraini-viktora-yushchenka-na-maydani-nezalezhnosti.html>.
34. Рада прийняла закон про "іноземних агентів" - Український тиждень. *Український тиждень.* URL: <https://tyzhden.ua/rada-pryjniala-zakon-pro-inozemnykh-ahentiv/>.
35. Рейтинг свободи преси: яке місце посідала Україна в 2002-2020 роках. *Слово і Діло.* URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/03/16/infografika/suspilstvo/rejtynh-svobody-presy-yake-misce-posidala-ukrayina-2002-2020-rokax>.
36. Річниця Майдану – опитування громадської та експертної думки. *Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва.* URL: <https://dif.org.ua/article/richnitsya-maydanu-opituvannya-gromadskoi-ta-ekspertnoi-dumki>.
37. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 року N 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) : Рішення Конституц. Суду України від 30.09.2010 р. № 20-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10#Text>.
38. Розвиток громадянського суспільства в Україні: аналітична доповідь / В. М. Яблонський та ін. Київ : Нац. ін-т стратег. дослідж., 2015. 60 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-11/Korniyevskiy_12_11-58701.pdf.

39. Роль громадянського суспільства України в реформах - звіт Chatham House. *Together EU4Civil Society*. URL: <https://euprostitir.org.ua/stories/133507>.
40. Скрипнюк О. В. Громадянське суспільство і демократія: проблема взаємозалежності розвитку. *Наукові записки*. 2000. Т. 18. С. 37–45. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9716/Skrypnyuk_Hromadyanske_suspilstvo.pdf.
41. Солонина Є. Антиміліцейський Майдан триває – попри побої міліції. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25051588.html>.
42. Соляр С. Громадянське суспільство: загальнотеоретичні підходи до визначення. *Науковий вісник*. 2013. Т. 1, № 72. С. 271–279. URL: http://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/1_2013-271-279.pdf.
43. Соціологи опублікували портрет Євромайдану. *BBC News Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/12/131210_euromaydan_sociology_or.
44. Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні / ред. О. Резнік. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2019. 288 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/reznik.o.s/sociological-dimensions-of-civil-society-in-ukraine.pdf>.
45. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні: шлях протягом 30-ти років та ключові аспекти 2021 року. Київ: Нац. ін-т стратег. дослідж., 2021. 112 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Tyschenko_Yuliia/Stan_rozvytku_hromadianskoho_suspilstva_v_Ukraini_shliakh_protiahom_30-ty_rokiv_ta_kliuchovi_aspekty.pdf?PHPSESSID=ji71sl2f1lbfriptt66n3d9ov0.
46. «Телекритика». Останнє десятиліття ЗМІ. Головні події в історії українських медіа 2000-2009 років. *detector.media*. URL: <https://detector.media/withoutsection/article/50530/2010-01-19-ostannie-desyatylyttya-zmi-golovni-podii-v-istorii-ukrainskykh-media-2000-2009-rokiv/>.

- 47.Ткачук Р. Якщо порівняти з 2012 роком, патріотизм українського суспільства зріс у 2,4 раза. *АрміяInform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/11/10/yak-porivnyaty-z-2012-rokom-patriotyzm-ukrayinskogo-suspilstva-zris-u-24-raza/>.
- 48.Україна на терезах демократії: індекс freedom house. *Головна - Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва*. URL: <https://dif.org.ua/article/ukraina-na-terezakh-demokratii-indeks-freedom-house>.
- 49.Українські особливості - Більшість українців пишається своїм громадянством. Але майже половина не вважає свою державу справді незалежною... *Львівська Пошта*. URL: <https://www.lvivpost.net/ukraine/n/36974>.
- 50.Українську мову вважають рідною 76% жителів країни - опитування. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3439549-ukrainsku-movu-vvazaut-ridnou-76-ziteliv-kraini-opituvanna.html>.
- 51.Цокур Є. Етапи становлення громадянського суспільства в Україні в контексті забезпечення легітимності політичної влади. *Політичний менеджмент*. 2009. Т. 3. С. 129–136. URL: <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/tsokur-etepy.pdf>.
- 52.Шість років після Революції гідності: що змінилося? / В. Дубровський та ін. Київ : CASE Україна, 2020. 101 с. URL: <https://case-ukraine.com.ua/content/uploads/2020/06/6-years-of-the-Revolution-of-Dignity-UA.pdf>.
- 53.12 років поспіль, 10 – під іменем КМІС. Соціальна динаміка України: 11-та хвиля. Київ : Київ. міжнар. ін-т соціології, 2002. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/2002/prelease_december_2002.pdf.
- 54.21 листопада – День Гідності та Свободи: інформаційно-методичні матеріали. *Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності*. URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/1734>.

- 55.5-річчя Помаранчевої революції в оцінках експертів. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/5-richchya-pomaranchevoi-revolyuutsii-v-otsinkakh-ekspertiv>.
- 56.5 років після Майдану: перемоги та завдання для громадянського суспільства | Центр демократії та верховенства права. *Центр демократії та верховенства права*. URL: <https://cedem.org.ua/news/5-rokiv-pislya-majdanu-peremogy-ta-zavdannya-dlya-gromadyanskogo-suspilstva/>.
- 57.Brubaker W. R. The french revolution and the invention of citizenship. *French politics and society*. 1989. Vol. 7, no. 3. P. 30–49. URL: <https://www.jstor.org/stable/42844105>.
- 58.Ignatieff M., Gellner E. On civil society: why eastern europe's revolutions could succeed. *Foreign affairs*. 1995. Vol. 74, no. 2. P. 128–136. URL: <https://doi.org/10.2307/20047047>.
- 59.Keane J. Civil society, definitions and approaches. *International encyclopedia of civil society*. New York, 2010. P. 461–464. URL: https://doi.org/10.1007/978-0-387-93996-4_531.
- 60.Kramer A. E. Ukrainian prime minister resigns as parliament repeals restrictive laws (published 2014). *The New York Times*. URL: <https://www.nytimes.com/2014/01/29/world/europe/ukraine-prime-minister-resign.html>.
- 61.Leahey J., Beissinger M. R. Explaining the authoritarian crackdown on civil society. *Princeton university undergraduate senior theses*. 2017. URL: <https://dataspace.princeton.edu/handle/88435/dsp010r967634h>.
- 62.Malena C., Heinrich F. Can we measure civil society? A proposed methodology for international comparative research. *Development in practice*. 2007. Vol. 17. P. 338–352. URL: https://www.researchgate.net/publication/248980707_Can_We_Measure_Civil_Society_A_Proposed_Methodology_for_International_Comparative_Research.

63. Mann M. Macmillan student encyclopedia of sociology. *Macmillan student encyclopedia of sociology*. London, 1983. P. 45. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-349-17225-2_3#citeas.
64. Matviychuk O. Policital persecution of civil society. *Razom*. URL: <https://www.razomforukraine.org/projects/policyreport/civil-society-in-ukraine/>.
65. Pal L. Case study method and policy analysis. *Thinking like a policy analyst: a clinical approach to policy analysis*. 2005. P. 227–257. URL: https://www.researchgate.net/publication/304755502_Case_Study_Method_and_Policy_Analysis.
66. Piotrowski G. Civil society, un-civil society and the social movements. *A journal for and about social movements*. 2009. Vol. 1, no. 2. P. 166–189. URL: <http://www.interfacejournal.net/wordpress/wp-content/uploads/2010/11/Interface-1-2-pp166-189-Piotrowski.pdf>.
67. Planinc Z. Family and civil society in hegel's "philosophy of right". *History of political thought*. 1991. Vol. 12, no. 2. P. 305–315. URL: <https://www.jstor.org/stable/26213996>.
68. Pressure increases on ukrainian media. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. URL: https://www.rferl.org/a/Survey_Suggests_Ukrainian_Media_Under_Increasing_Pressure/2182621.html.
69. Shin D. C. On the third wave of democratization: a synthesis and evaluation of recent theory and research. *World politics*. 1994. Vol. 47, no. 1. P. 135–170. URL: <https://doi.org/10.2307/2950681>.
70. Udegbunam K. Concept and nature of civil society. *Social sciences in peace and conflict studies*. 2014. P. 271–288. URL: https://www.researchgate.net/publication/306409196_Concept_and_Nature_of_Civil_Society.

АНОТАЦІЯ

Дипломної роботи

Тема «УКРАЇНСЬКЕ ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО НАПЕРЕДОДНІ ТА ПІСЛЯ РЕВОЛЮЦІЙ 2004 ТА 2013-2014 РОКІВ».

Студентка: Поліщук Вероніка Вікторівна

Рік навчання, факультет: 4 рік навчання, ФСНСТ.

Наукова керівниця: Голіченко Т.С. кандидат філософських наук, доцент.

Рецензент _____

_____ (вчений ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Захищена “ _____ ” _____ 200_ р. (дата не проставляється)

Короткий зміст роботи:

У роботі було розкрито основні підходи до визначення поняття «громадянського суспільства» у сучасній західній політичній думці. Окрім того, було досліджено особливості становлення та функціонування громадянського суспільства в Україні у перші роки Незалежності. У рамках роботи було охарактеризовано українське громадянське суспільство напередодні Революцій 2004 та 2013-2014 років. До того ж, вдалося провести порівняльний аналіз трансформацій громадянського суспільства унаслідок Помаранчевої революції 2004 року та Революції Гідності 2013-2014 років.